

Leonas Geleževičius
Milda Pošytė

SAKYTINĖS KALBOS MOKYMAS

Mokytojo knyga

Leonas Geleževičius
Milda Pošytė

SAKYTINĖS
KALBOS
MOKYMAS

Mokytojo knyga

Lietuvos kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų ugdymo centras
Vilnius 2008

UDK 372.880.82

Ge-171

Recenzentai:

Šiaulių universiteto socialinių mokslų (edukologija)

dr. doc. *Regina Ivoškuvienė*

Lietuvos kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų ugdymo centro
surdopedagogas ekspertas *Alfonsas Mitkus*

Viršelio dailininkas

Rimantas Tumasonis

Leonas Geleževičius, Milda Pošytė. *Sakytinės kalbos mokymas. Mokytojo knyga.* – Vilnius: Homo liber, 2008. – 80 p.

Sakytinės kalbos mokymo Mokytojo knygoje aptariamas vaikų, turinčių klausos sutrikimų, tarties mokymo turinys, mokymo metodai ir principai. Pateikiami garsų profiliai ir jų artikuliacija, dėstoma garso tarimo mokymo metodika, apibūdinami dažniausi kurčiųjų garsų tarimo trūkumai, siūlomi jų įveikimo būdai.

ISBN 978-9955-716-44-0

© Lietuvos kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų ugdymo centras, 2008
© Leonas Geleževičius, 2008
© Milda Pošytė, 2008
© Leidykla „Homo liber“, 2008

Turinys

Autorių žodis /	4	Garsas A /	20
Sakytinės kalbos reikšmė kurčio vaiko gyvenime /	6	Garsas O /	22
Vaikų, turinčių klausos sutrikimą, sakytinės kalbos ugdymo galimybės /	6	Garsas E /	24
Sakytinės kalbos mokymo metodai /	7	Garsas U /	26
Sakytinės kalbos mokymo etapai /	8	Garsai I, Y /	28
Kalbinis kvėpavimas ir balso lavinimas /	8	Garsas Ė /	30
Kalbinio kvėpavimo mokymas /	9	Garsas M /	32
Baldo lavinimas /	10	Garsas P /	34
Baldo lavinimo pratybų pavyzdžiai /	11	Garsas B /	37
Baldo sutrikimų įveikimas /	12	Garsas N /	39
Garsų mokymo būdai /	13	Garsas T /	42
Kalbinė makšta /	14	Garsas D /	44
Klausos lavinimas ir tartis /	15	Garsas K /	46
Tarties, kalbos ir klausos lavinimo individualios pratybos /	15	Garsas G /	49
Kalbos padargai /	17	Garsas F /	51
Kalbos padargų mankšta /	18	Garsas V /	53
Garsų artikuliacijos mokymas /	19	Garsas S /	55
		Garsas Z /	58
		Garsas Š /	60
		Garsas Ž /	63
		Garsas L /	65
		Garsas R /	68
		Garsas CH /	71
		Garsas J /	73
		Garsas C /	75
		Garsas Č /	77
		Garsas H /	79
		Literatūra /	80

Autorių žodis

Sakytinė kalba – tai žodinės kalbos forma, perteikiama žodžiu. Mokymo priemonių, tinkamų mokytį sutrikusios klausos vaikus sakytinės kalbos ir tarties, Lietuvoje nėra daug. Viena jų – Jevdokijos Stepanovos vadovėlis „Aš mokausi tarti“ (Vilnius: Homo liber, 2006) neprigirdinčiųjų mokyklų parengiamajai klasei. Mūsų parengtą mokomąją priemonę „Sakytinės kalbos mokymas“ sudaro dvi dalys: *Mokytojo knyga* ir *Pratybos*.

Mokytojo knygos teorinėje dalyje aptariamas tarties mokymo turinys, mokymo metodai ir principai. Remiamasi susisteminta F. Rau, N. Slezinos, J. Glembockio, M. Stelmošenko ir pačių autorų metodinio darbo patirtimi. Garsų profiliai ir jų artikuliacija pateikiami pagal bendrinės lietuvių kalbos tarties normas.

Pirmiausia aptariama garsų artikuliacija. Toliau dėstoma garso tarimo mokymo metoda, apibūdinami dažniausiai kurčiųjų garsų tarimo trūkumai, siūlomi jų įveikimo būdai.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad prieš individualias pratybas su mokiniu būtina atlerti kalbos padargų mankštą, nes vaikų, turinčių klausos sutrikimą, kalbos padargai būna labai nepaslankūs, o jų motorika silpna. Pasitaiko flegmatišką, lėtų, pasyvių vaikų, kurie nesugeba energingai ir gerai atlirkti kai kurių reikiamų artikuliacijos pratimų.

Vaikų, turinčių klausos sutrikimą, sakytinė kalba pasižymi antrinio pobūdžio specifiniais kalbos ir komunikacijos sutrikimais: kalbos neišvystymu, fonetiniais ir fonologiniais sutrikimais bei rašytinės kalbos sutrikimais.

Pirmiausiai reikia kurčiuosius išmokyti taisyklingai tarti balsius. Kitas dažnai pastebimas trūkumas – skardžiųjų priebalsių painiojimas su dusliaisiais.

Mokant garsų tarimo, būtina panaudoti visus pojūčius: regos, odos, kinestezinius ir kitus. Ypač svarbus vaidmuo tenka regai ir taktiliniams pojūčiams. Pasitelkiant reagą formuojami gebėjimai skaityti iš lūpų. Rega taip pat svarbi mokant vaikus, turinčius klausos sutrikimą, tarti garsus, juos koreguoti. Individualių pratybų metu garsų tarimo dažniausiai mokoma mėgdžiojimo būdu. Mėgdžiodamas mokinys mato surdopedagogo kalbos padargų padėtį, jų judesius ir prieš veidrodį bando juos kuo tiksliau atlirkti pats. Kinesteziniai pojūčiai ugdo mokinio savikontrolę – garsai lengviau įsitvirtina kalbant. Odos analizatorius leidžia pajauti staigų oro stūmą, lėtą, siaurą, šaltą, šiltą oro srovę, o prilietus delnu krūtinę, kaklą, viršugalvą, kurčiajam galima parodyti, kad tariant kai kuriuos kalbos garsus, yra balsas. Tokiu pat būdu parodomai ir vibracinių pokyčių.

Aptartieji darbo būdai nėra vieninteliai. Vieni kurtieji kalbos garsus tarsi išmoksta labai nesunkiai ir greitai, kitiems reikia daugiau laiko ir intensyvesnio surdopedagogo darbo. Surdopedagogas, atsižvelgdamas į vaiko, turinčio klausos sutrikimą, individualias galimybes ir jo gebėjimus, pats pasirenka tinkamiausią metodą ir darbo būdą. Tačiau tikslas yra vienas – mokytį taisyklingo garsų tarimo, įtvirtinti jį kalboje ir formuoti geresnius sakytinės kalbos įgūdžius.

Kad kurčias vaikas (pagal savo galimybes) bendrautų sakytinė kalba, turi būti palanki kalbinė aplinka. Tokia palanki kalbinė aplinka – popamokinė veikla, taip pat bendravi-

mas sakybine kalba šeimoje ir kitur. Tai tik keli veiksniai, kurie padeda kurčiajam išmoktus garsus įtvirtinti savo kalbinėje veikloje.

Mokant klausos sutrikimą turinčius vaikus garsų tarimo, panaudojami jų klausos liukučiai. Šių vaikų klausą, kartu ir gyvenimo kokybę gerina kokybiški individualūs klausos aparatai, individualios ir kolektyvinės girdėjimą gerinančios FM sistemos, kochleariniai implantai, kita garso stiprinimo aparatūra.

Mokomosios priemonės „Sakytinės kalbos mokymas“ antroji dalis *Pratybos* apima visą tarties mokymą, pradedant kalbos garsais ir baigiant jų įtvirtinimu žodžiuose bei rišlioje kalboje. Tarties mokymas pradedamas pagal F. Rau sukurtą kalbos garsų sistemą. Tačiau pedagogas, atsižvelgdamas į klausos sutrikimą turinčio mokinio galimybes, gali šią sistemą keisti.

Kalbos garsų mokymas vyksta analizės-sintezės būdu: garsas, skiemuo, žodis. Pateikiama kurtiesiems prieinamų fonetinių kalbos dėsnį mokymo medžiaga: asimiliacija, žodžio pradžia ir pabaiga, dviejų tokų pačių garsų sandūra bei akomodacija. Nemažai vienos skiriama garsų asimiliacijai, kurios nepaisymas labai iškreipia kurčiojo kalbą. Ši tema labai svarbi, nes kurtiesiems skirtuose net pradinių klasių vadovėliuose dėl asimiliacijos supanašę priebalsiai nežymimi. *Pratybose* yra medžiagos dvibalsių ir dvigarsių tarimo mokymui. Žodžiai su šiais garsais kirčiuojami, nes kai kuriuos kurčiuosius, ypač turinčius klausos likučių ar apkurtusius po kalbos išsivystymo, galima išmokyti skirti dvigarsių ir dvibalsių tvirtapradę ir tvirtagalę priegaides. Siūloma pratybų ir akomodacijai (dalinis kalbos garsų derinimas, nesukeliant fonemų kaitos). Tai užpakalinės eilės balsių tarimas po minkštujų priebalsių. Jie supriekėja, bet minkštumo ženkla kurtieji taria kaip garsą I ir tai labai iškreipia kalbą. Nors kiti akomodacijos atvejai mažiau iškreipia kalbą ir tarties klaidomis nėra laikomi, pratybų užduotyse pateikiama ir jų. Yra ritminės kalbos pavyzdžių, rišlių tekstų asimiliacijai įtvirtinti.

Pradinėse garso mokymo pratybose pateikiami trumpai tariami (kai kurių balsių – tik pavieniai) įvairaus stiprumo garsai. *Pratybose* yra medžiagos kalbos garsams difrencijuoti ir automatizuoti, mokytis taisyklingai tarti priebalsius samplaikose.

Mokomoji medžiaga apima visą tarties mokymo sistemą. Vieni klausimai nagrinėjami išsamiau, kiti trumpiau. Asmenų, turinčių klausos sutrikimą, sakytinės kalbos mokymas vyksta visą mokymosi laiką. Individualios tarties, kalbos ir klausos lavinimo pratybos – tik viena sudėtinių ugdomojo proceso dalis. Kurčiojo sakytinės kalbos formavimas turi būti visų mokykloje dirbančių pedagogų, mokinį tėvų bendras rūpestis, darbas ir siekis.

Už pagalbą rengiant šią mokymo priemonę dėkojame Šiaulių universiteto socialinių mokslų (edukologija) dr. doc. Reginai Ivoškuvienei ir Lietuvos kurčiųjų ir nepri-girdinčiųjų ugdymo centro surdopedagogui ekspertui Alfonsui Mitkui. Už pastabas redaguojant leidinį esame dėkingi LKNUC socialinės integracijos ir konsultavimo skyriaus surdopedagogei metodininkai Rūta Vyšniūnienėi.

Autoriai tikisi, kad jų sukaupta medžiaga paskatins ir kitus šalies surdopedagogus rengti reikalingus leidinius. Būsime dėkingi už pareikštas dalykines pastabas.

Leonas Geleževičius, Milda Pošytė

Sakytinės kalbos reikšmė kurčio vaiko gyvenime

Sakytinės kalbos reikšmė kiekvieno žmogaus gyvenime nepaprastai didelė. Kalba yra mąstymo, bendravimo, pasaulio pažinimo priemonė. Vaikas, kurio klausia nепаžeista, sakytinę kalbą išmoksta klausydamasis ir mėgdžiodamas jį supančių žmonių kalbėjimą. Jis per klausą nesamonitoringai įsisavina sakytinės kalbos sistemą: garsų tarimą, žodyną, praktinę gramatiką, nesudėtingą sakinį struktūrą. Jau trejų metų vaikas yra sukaupęs apie 2500 žodžių žodyną. Su aplinkiniais jis bendrauja 3–6 žodžių sakiniais. Pradėdamas lankytis mokyklą, septynerių metų vaikas laisvai bendrauja su savo bendraamžiais ir suaugusiais sakytine kalba. Kad komunikacija vyktų sklandžiai, kalba turi būti fonetiškai aiški, leksiškai turtinga ir gramatiškai taisyklinga.

Vaikas, turintis klausos sutrikimą, negirdi arba silpnai girdi aplinkinių ir artimųjų, su kuriais gyvena ir bendrauja, kalbą. Todėl jo sakytinė kalba nesivysto. Suprantamas tėvų, artimųjų noras kurčią vaiką integrnuoti į girdinčiųjų bendruomenę arba maksimaliai priartinti prie jos. Šis tėvų siekis įgyvendinamas integrnuojant vaiką į bendrojo lavinimo mokyklas, taip pat kurčiujų ir neprigirdinčiujų ikimokyklinio ugdymo įstaigose. Tą darbą dirba ugdymo centruose dirbantys specialistai (surdopedagogai).

Vienas iš vaiko, turinčio klausos sutrikimą, geresnio integravimosi į visuomenę būdų yra sakytinės kalbos mokymas. Žodinės kalbos pagrindu yra ugdoma rašytinė kalba, kuri atlieka labai svarbų vaidmenį kurtiesiems bendraujant tarpusavyje ir su girdinčiais žmonėmis.

Dalies kurčiujų sakytinę kalbą supranta tik su jais dirbantys pedagogai, tėvai. Kitų kurčiujų sakytinė kalba yra aiškesnė ir suprantama didesniams žmoniui ratui. Nuosekliai mokant naujų sąvokų ir žodžių, pamažu plečiasi sakytinės kalbos galimybės. Kurčiasis, gebantis perskaityti knygą, laikraštį, įvairią rašytinę informaciją, praturtina savo asmenybę, plečia akiratį. Igyta komunikavimo antraja – valstybine lietuvių kalba kompetencija padės sėkmingai įsilieti į žinių visuomenę, projektuoti savo karjerą.

Vaikų, turinčių klausos sutrikimą, sakytinės kalbos ugdymo galimybės

Surdopedagogikos mokslinkinkai jau nuo XVI a. kėlė uždavinį – išmokyti kurčius vaikus sakytinės kalbos ir taip integrnuoti juos į girdinčiųjų visuomenę.

Susilpnėjusių klausos funkciją ugdymo procese kompensuoja jutiminės ir suvokimo sistemos. Kurti vaikai mato, jaučia kalbos padargą (lūpų, liežuvio, apatinio žandikaulio) judesius, iškvepiamo oro stiprumą ir kryptį. Todėl pasitelkus regą ir taktilinius bei kinestezinius pojūčius, vaikus galima išmokyti tarti daugumą garsų. Tuos kalbos garsus, kuriuos tariant beveik nematomą kalbos padargą padėtis, vaikas mokomas pajauti lytéjimu – pridėjus ranką prie bur-

nos, kai jaučiamas oro stiprumas ir pobūdis, šilta ar šalta srovė. Ranka prie gerklų ar krūtinės padeda pajauti balso klosčių virpėjimą, tariamo garso jégą, atskirų garsų artikuliacijos specifiką.

Dauguma kurčių vaikų, ypač turinčių klausos likučių, girdi kai kuriuos, ypač žemus, garsus. Išlikusi klausa yra labai svarbi, nes padeda mokytį sakytinės kalbos. Darbą palengvina ir naudojama surdotechnika, individualūs klausos aparatai, FM sistemos, kochleariniai implantai.

Pedagogai ir tébai turi daug galimybų pasiekti, kad mokinio kalba tobulėtų. Deja, kurčiųjų, tobulai tariančių žodžius, yra nedaug. Kalbos aiškumas priklauso nuo esamų klausos likučių, nuo to, kada pradėta su vaiku dirbtini, nuo darbo intensyvumo ir nuoseklumo ir nuo mokinio gebėjimų bei noro.

Sakytinės kalbos mokymo metodai

Mokant pažinti spaustintas raides, kurtieji lygiagrečiai naudoja ir daktinę (pirštų) abécéle. Jie daktiliuoja garsus, skiemenis, žodžius ir juos mokosi tarsi.

Analitinis-sintetinis metodas. Pradiniame sakytinės kalbos mokymo etape naudojamas analitinis-sintetinis metodas. Jis laikomas tinkamiausiu vairams, turintiems klausos sutrikimą, dėl šių priežasčių:

- Medžiagos prasmingumas (žodžiai, sakiniai) skatina mokinį kalbę, todėl jo kalba pasidaro natūralesnė, aiškesnė, ritmingesnė (žodžiai kirčiuojami).
- Tinka tais atvejais, kai reikia ištaisyti blogai tariamą garsą (skiemeni) žodyje ar sakinyje. Esant būtinumui, šią darbo eigą galima kartoti keletą kartų. Su mokiniais visose klasėse dirbama individualiai.

Šio metodo taikymo darbo eigą galima pavaizduoti taip:

Savoka → žodis → skiemuo → garsas (analizė)

Garsas → skiemuo → žodis (sintezė)

Pavyzdžiui, mokoma tarti garsą **K**. Imamas prasminis vienetas (žodis) „pamoka“. Jo reikšmę mokiniai žino, jį daktiliuoja (parodo pirštų abécéle), po to žodį „pamoka“ parodo gestu. Visus garsus šiame žodyje, išskyrus **K**, mokiniai jau turėtų gebeti tarsi. Pakartojami visi šio žodžio garsai, išsiaiškinama, kad mokiniai nemoka pasakyti tik garso **K**. Tai yra *analizė*. Toliau mokoma tarti garsą **K** atskirai ir įvairiose tarimo pozicijose: skiemenyse, žinomuose žodžiuose, sakiniuose.

Taikant analitinį-sintetinį metodą, garsų mokymas vyksta koncentrėti. Pirmiausia mokoma tarti pagrindinius pirmojo koncentro garsus. Tai trunka apie vienerius metus. Išmokus tarti šiuos garsus, atsiveria plačios galimybės kaupoti žodyną, ugdyti kalbą, nes antro koncentro garsus laikinai galima pakeisti pirmojo koncentro garsais. Pavyzdžiui, žodyje „žiema“ garsas **Ž** laikinai pakeičiamas garsu **Š** („šiema“). Antraisiais ir trečiaisiais metais mokoma antro koncentro garsų.

Mokantis tarti garsus, dalyvauja daug analizatorių, pasitelkiama garsų stiprianti aparatūra, įvairūs optiniai prietaisai, modeliai, filmuota medžiaga, taip pat taikomas multisensorinis arba polisensorinis metodas.

Polisensorinis metodas – tai metodas, kai remiamasi visais esamais po-

Sakytinės kalbos mokymas

jūčiais. Jis paprastai naudojamas pradiniame sakytinės kalbos ugdymo etape. Vėliau, kai kalbos garsai jau automatizuoti, mokiniai pradeda patys kalbėti ir kontroliuoti savo kalbą. Visi mokiniai turi kuo anksčiau naudotis specialistų (surdologų) parinktais ir pritaikytais individualiaisiais klausos aparatais.

Sakytinės kalbos mokymo etapai

Skiriami 5 sakytinės kalbos mokymo etapai:

1. Kalbinio kvėpavimo mokymas.

Paprastai kurtieji kalbėdami dažniausiai kvépuoja pro nosį. Todėl labai svarbus yra gebėjimo taisyklingai kvépuoti kalbant formavimas, mokyti tarti žodžius ir trumpas frazes vienu iškvėpimu. Šiame etape numatoma, kiek skiemenu, žodžių, sakinių ir kurioje klasėje mokinys privalo pasakyti vienu iškvėpimu.

2. Balso lavinimas.

Šio etapo tikslas – mokyti kalbėti balsu, kiek įmanoma, artimu normaliam. Pagrindiniai reikalavimai: balso stiprumas, balso aukštumas, balso tembras (dažnai būna nosinis, kimus, aukštas-falcetinis).

3. Garsų mokymas.

Šiame etape reikia formuoti taisyklingo visų kalbos garsų tarimo įgūdžius, mokyti tarti garsus izoliuotus, skiemenyse, žodžiuose, sakiniuose, samplaikose. Šis darbas baigiamas tada, kai garsą mokinys taisyklingai taria visuose žodžiuose, sakiniuose, šnekamojoje kalboje.

4. Žodžių tarimas.

Tai pagrindinis tarties mokymo uždavinys. Būtina pasiekti, kad mokinys tartų žodį be priegarsių, glauztai ir kad laikytųsi ortoepijos normų ir kirčio.

5. Kalbėjimas frazėmis.

Frazė yra minimalus šnekamosios kalbos vienetas. Šiame etape mokoma pasakyti frazę normaliu tempu, vienu iškvėpimu arba dalijant pauzėmis į sintagmas pagrindinių intonacijų: klausiamosios, tvirtinamiosios, supažindinama su loginiu kirčiu.

Kalbinis kvėpavimas ir balso lavinimas

Kalbinis kvėpavimas – tai sutartinis kvėpavimo, balso ir artikuliacinio aparato darbas. Kurčias vaikas (jei nėra to mokytas) nesugeba kalbėdamas normaliai kvépuoti; dažnai ilgesnio žodžio ar frazės viduryje pritrūksta oro.

Kurčiųjų kalbinis kvėpavimas ugdomas įvairiais pratimais. Tai daroma mėg- džiojant: a) klausa, b) rega, c) klausa-rega, d) taktiliniai-vibracinių pojūčiai, e) mechaniskai, f) įvairiai. Pradžioje praktikuojami tik žaidimai, vėliau atliekami skiemeniai ir kalbiniai pratimai. Šių pratimų tikslas – išmokyti kurčiuosis įkvępti ir palengva iškvępti, t. y. neiškvępti viso oro, o pasilikti jo tiek, kad galima būtų kuo ilgiau kalbėti.

Taip ugdomas kalbinis kvėpavimas – vienu atsikvėpimu ištarti tam tikrą skiemenu skaičių, pvz., PA PA PA PA arba PA_____, mokytojui skaičiuojant vienas du trys keturi.

Kalbinis kvėpavimas lavinamas visą laiką. Pradžioje tai būna 4–5 skiemenu sakinėlis arba atskiro garso tēsimas, atitinkantis tam tikrą skiemenu skaičių.

Trečioje klasėje mokinys privalo ištarti 10–12 skiemenu sakinius, pvz., *Mes važiavome per gražų pušyną*.

Kalbinis kvėpavimas ugdomas pasitelkant įvairią kalbinę medžiagą: skaičiavimą, savaitės dienų, mėnesių pavadinimų vardijimą, eileraštukus, linksniavimą, asmenavimą. Rišliame tekste mokoma nustatyti atsikvėpimo pauzes taip, kad teksto prasmė liktų nepakitusi.

Kalbinį kvėpavimą padeda ugdyti individualūs klausos aparatai, FM sistemos, kuriomis naudodamasis mokinys kontroliuoja savo kvėpavimą, atsikvepią pasiekęs tam tikrą prasminę sakinio dalį.

Kalbinio kvėpavimo mokymas

Kurčių vaikų nekalbinis kvėpavimas yra išsvystės normaliai. Jų plaučių tūris beveik nesiskiria nuo girdinčiųjų bendraamžių. Kitaip yra su kalbiniu kvėpavimu. Kurčiasis, įkvėpęs oro, vos pradėjęs kalbėti, jį tuo iškvepia.

Kalbinis kvėpavimas – tai sudėtingas procesas, reikalaujantis kvėpavimo, balso ir artikuliacinio aparato sutartinio darbo. Kurčiajam sunku orą iškvępti pamažu, létai ne vien todėl, kad jis blogai valdo kvėpavimo raumenis, bet ir dėl to, kad netiksliai dirba artikuliacinis aparatas – per daug įtemptos balso klostės, per stipri burnos uždaruma. Todėl kurčias vaikas vienu įkvėpimu garsą A____ taria žymiai trumpiau negu girdintis jo bendraamžis.

Mokant kalbinio kvėpavimo, nereikia žavėtis „grynais“ kvėpavimo pratimais. Geriausia kalbinio kvėpavimo mokytis, tariant garsus, skiemenis, žodžius, frazes. Nevertėtų labai stengtis išmokyti vien kalbinio kvėpavimo ar jo reikalauti. Pratybų metu pati mokinio kvėpavimo sistema prisiaikys, suras optimalų būdą. Pirmosiomis savaitėmis parengiamojoje klasėje praktikuojami įvairūs žaidybinių kvėpavimo pratimai, nesusiję su kalbėjimu. Jų tikslas – išmokyti vaikus giliai įkvępti ir ekonomiškai bei ilgai ir pakankamai stipriai iškvępti bei garsiai ir neskiemenuojant ištarti žodžius ir frazes. Mokant tokio iškvėpimo ir tarimo, galima taikyti pratybas: a) miltų ir kitų lengvų daiktų pūtimas nuo stalo; b) pūko, vatos gabalėlio pūtimas ore; c) žvakės užpūtimas; d) purslų pūtimas vandenye; e) popierinio laivelio varinėjimas vandenye pučiant; f) pieštuko ar kito riedančio daikto ridenimas oro srove; g) vėjo malūnelio ir panašių žaislų sukimas; h) muilo burbulų leidimas; i) grojimas pučiamaisiais instrumentais. Dažnai ir patys vaikai susigalvoja įvairių žaidimo variantų.

Organizuojant šiuos žaidybinius kvėpavimo pratimus, reikia gerai suvokti jų reikšmę ir tikslą bei skatinti vaikus to tikslu siekti. Pvz., norint, kad vaikas giliai įkvęptų, mokytojas didina atstumą, per kurį reikia užpūsti žvakę, įsukti vėjo

Sakytinės kalbos mokymas

malūnėli. Mokydamas sklandžiai ir ekonomiškai iškvępti, mokytojas ties vaiko burna laiko lapelį ir prašo, kad lapelis būtų kuo ilgiau ir vienodžiau pakilęs.

Pirmosiomis savaitėmis naudinga kvépavimo pratybas sieti su tēstiniu balsiu A_____, O_____ ar skiemenu PA_____, MA_____ tarimu vienu iškvépimu.

Tęsiant tokias pratybas parengiamojos ir pirmoje klasėje, reikia stebeti ir mokyti vaikus, kad jie kalbėdami nurodytus žodžius ar frazes ištartų vienu iškvépimu. Negalima taikstytis, kai mokinys po kiekvieno žodžio, o dar blogiau, po kiekvieno skiemens įkvepia. Tarkim, kad mokinys vienu iškvépimu nepasako „mama“ ir prieš antrą skiemenu būtinai įkvepia. Šis trūkumas taisomas, pa- siūlant vaikui kartu ištarti A____MA_____. Kai šią užduotį įvykdo, reikia grįžti prie žodžio „mama“.

Reikalavimai tēstiniam iškvépimui palaiapsniui didinami. Nuo 3–4 skiemenu pirmoje klasėje skiemenu skaičius išauga iki 10–12 trečioje klasėje. Pvz., mokinys gali ištarti: *Aš perskaičiau įdomią knygą*. Tēstiniam tarimui tinkama medžia- ga yra skaičiavimas pirmyn ir atgal, savaitės dienų, mėnesių pavadinimai.

Kalbinį kvépavimą galima lavinti, papildant sakinį naujomis sakinio dalimis, pvz.: *Mes sodiname medelius. Kieme mes sodiname medelius. Kieme su draugais mes sodiname medelius*.

Antroje klasėje mokiniai susiduria su gana ilgomis kalbos frazėmis, sakiniais, kurių vienu iškvépimu neperskaito. Reikia vaikus išmokyti ilgus sakinius skir- styti į prasminges dalis. Iš pradžių tai daro mokytojas, pažymédamas pauzes, o vėliau tokia užduotis skiriama vaikams. Tačiau jų darbą reikia kruopščiai sekerti, taisyti klaidas ir jas aptarti. Svarbu stebeti, kad įkvėpimas nebūtų gilus ir kad vaikas neiškvęptų viso oro iš karto, o gebėtų ji reguliuoti.

Baldo lavinimas

Baldo lavinimas pradedamas nuo paprastų garsažodžių. Toliau naudojami kitie būdai.

Ritmiškas skiemenu tarimas, derinant juos su rankų judesiais. Mokiniai sėdi suoluose. Mokytojas abiejų rankų pirštus deda ant krašto (kaip ant pianino klaviatūros), paskui kelis kartus stuksena ir taria skiemenis: PA-PAPA____ arba MAMAMA____; tardamas paskutinį balsą kelia rankas aukštyne ir ji tēsia. Vaikai kartoja paskui mokytoją. Skiemenuoti galima ritmiškai plojant, žygiuojant.

Žaidimas su popieriniu garsiakalbiu. Vaikai, prispaudę prie lūpų popierinių garsiakalbių, trimituoja ir jaučia vibraciją rankomis bei lūpomis.

Žaidimas su poperiaus lapu. Vaikas poperiaus lapą įsideda tarp lūpų. Laisvą kraštą suima abiem rankom ir ilgai taria garsą MMM... Lūpomis ir pirštais jaučiama poperiaus vibracija.

Garvežys. Vaikai sustoja vienas už kito, suima vienas kitą už alkūnių. Juodindami rankas kaip garvežio stūmoklį, šaukdami U U U U, mažais žingsne- liais juda pirmyn.

Žaidimas su lėle. Vaikai paeiliui supa lélę ir dainuoja A...A...A...

Šūkavimas. Vaikas vaidina paklydusį miške ir šaukia AŪ... Kiti jam atsako.

Gyvūnų mègdžiojimas. Mokytojas rodo paveikslėlius su gyvūnais, o vaikai taria TRRR, MMŪŪ, MIAU ir t. t.

Katė ir paukščiai. Vienas mokinys vaizduoja katiną, o kiti paukščius. Katinas sėdi kampe ir prausiasi, o paukšteliai skraido ir cypsi PY PY PY. Staiga katinas pašoka ir stengiasi vieną paukštį pagauti.

Kas šaukia? Vaikai sustoja puslankiu, mokytojas nusisuka. Vienas mokinys sušunka, mokytojas turi atspėti, kas šaukė.

Balsas grandine. Mokiniai ir mokytojas sustoja ratu vienas kitam prie gerklų deda ranką. Pirmas pasirinktą kalbos garsą taria mokytojas. Jo dešinėje esantis mokinys jaučia tariamo garso vibraciją ir jį atpažinės taria garsą savo draugui dešinėje. Taip tēsiamas garso tarimas ratu, kol vėl ateina eilė mokytojui.

Baldo lavinimo pratybų pavyzdžiai

Baldo skambumui išryškinti atliekami pratimai – įvairios trukmės balsių tarimas:

Papapa _____ a _____
 PA _____ PA _____ PA _____ PAPAPA PA PA PA
 A _____ A _____ A _____ AAA A A A

Baldo stiprumo keitimas:

PA paPA pa PAPAPA papapa papapA _____ papapA
 A _____ a _____ Aa _____ A _____ A _____ a _____

Vientisas ir atskiras balsių ir skiemenų tarimas:

Papapapa pa pa pa pa
 Aoaoaoaoao a o a o a o

Baldo tono išlaikymas, tariant įvairius balsius:

Papopapo papupapu papipapi papopupi
 Aoaoaoao auauauau aiaiaiai aouiaoui

Baldo tono išlaikymas, tariant priebalsių ir balsių junginius:

Am _____ a _____ m _____ a _____ m _____ a _____
 Um _____ u _____ m _____ u _____ m _____ u _____

Tono išlaikymas, kai tariami junginiai su priebalsiais:

am...	um...	im...
ama	umu	imi
an...	un...	in...
ana	unu	ini
al	ul	il
ala	ulu	ili
ava	uvu	ivi
aza	uzu	izi
aža	užu	iži

Šiuo pratybų metu galima panaudoti kompiuterinės tarties mokymo programą SPV-2. Pagal pateiktą pavyzdį kiekvienas mokytojas pats rengia pratyboms balso lavinimo medžiagą. Kalbinė medžiaga sudaroma iš jau išmoktų balsių ir priebalsių, skiemenu, trumpų sakinių. Atsižvelgiant į vaiko amžių, didėja pratimų apimtis, keičiasi turinys.

Nors neprigirdinčių mokinį mokymo programoje balso lavinimo turinys nurodytas parengiamojoje – ketvirtijoje klasėje, tačiau balso lavinimo pratybos atliekamos ir aukštesnėse kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų klasėse.

Baldo sutrikimų įveikimas

Mokymo pradžioje ir vėliau susiduriama su įvairiais balso aukščio, tembro ir stiprumo trūkumais. Labiausiai paplitę tokie:

1. *Balsas labai tylus, silpnas, vos girdimas.* Šiuo atveju didesnį dėmesį reikia skirti balso stiprumo variacijoms. Esant silpnam balsui, atliekami atskirų balsių ar skiemenu vientiso tarimo pratimai: PAPAPA__A__.

Padeda ilgas garso M, vėliau A (M__A__) tarimas. Reikia kantriai dirbti, kol per pratybas balsas sustiprės. **Patartina balso neforsuoti.**

2. *Rékiantis, lojantis balsas.*

Pirmiausia reikia panaudoti esamus mokinio klausos likučius ir parodyti skirtumą tarp normalaus ir rékiančio balso. Mokinys prideda vieną ranką prie mokytojo gerklį, o kitą ranką prie savo gerklį. Išgavus reikiama balso stiprumą, mokoma nestipriai tarti garsą A__. Vėliau atliekami ir kiti pratimai balsui lavinti.

3. *Balsas labai aukštas arba žemas, neatitinkantis vaiko amžiaus.*

Mokytojas prideda vaiko ranką prie savo gerklį, tardamas įvairius balsius atkreipia dėmesį į balso vibravimo skirtumus, kai balsas žemas arba aukštas. Panaudojama ir mokinio klausa.

4. *Falcentinis balsas.*

Tariant garsą A__(PA__) ar M__ jaučiamas vibracijos skirtumas tarp normalaus ir falcentinio balso (nėra vibracijos). Tokiu atveju pasikliaujama klausa. Tariant garsus A__ ar M__ didžiuoju ir rodomuoju pirstais vertikaliai ir horizontaliai ties gerklomis atliekami šių garsų artikuliaciją skatinantys judesiai.

5. *Balsas paaukštinamas arba pereina į falcentinį tik tariant kai kuriuos garsus (U, M, N).* Balsas kinta (šokinėja aukštyn arba žemyn). Tada reikia normaliu balsu tarti garsą ir kartu prie jo jungti kitą balsį ar priebalsį, pvz., A__U__.

Balsius tariant falchetu kartais girdimas skardžiųjų priebalsių V, Z, Ž arba M, N, L, R tarimas normaliu balsu, pvz., balsai su priebalsiais: V__A, Z__A.

6. *Balsas žemas, begarsis, artimas šnabždesiui, su dideliu oro nutekėjimu į nosies ertmę, atsirandantis dėl nepakankamai uždaryto balso plyšio tarp minkštojo gomurio ir užpakalinės ryklės sienelės.*

Mokinys trumpai iškvepia, nesugeba tėsti skiemenu eilės arba balsio vienu iškvēpimu. Pirmiausia pasiūloma mokinuiti ilgiau tarti balsį A: PAPAPA-PA... Vėliau iš skiemenu išskirti tik balsį A. Taip pat mokoma ir kitų balsių ta-

rimo. Mokinio ranka pridedama prie mokytojo burnos ir leidžiama pajusti šiltą oro srovę. Po to mokytojas taria pro nosį ir vaiko pirštą prideda prie savo nosies kaulo. Mokinys jaučia mokytojo nosies vibravimą. Paaiškinama, kad normaliai tariant vibracijos nėra, ir tai keletą kartų parodyti. Paprašoma mokinio pačiam ištarti. Šiemis pratimams atliki galima panaudoti vibroskopą. Taikomi ir kiti būdai. Mokytojas paskatina mokinį valingai nusižiovauti. Prieš tai išsižiojus galima parodyti minkštojo gomurio padėtį. Mégdžiodamas mokinys nusižiovauja, tuo pačiu metu garsiai ir ilgai tardamas garsą A___. Prasižiojus parodoma minkštojo gomurio padėtis. Jei tai nepadeda, mentele prisilietus prie minkštojo gomurio, jis refleksiškai pasikelia.

7. *Užkimęs (prikimęs) balsas.* Šiuo atveju mokinys turėtų apsilankyti pas otolaringologą. Jei nėra balso sutrikimų, atliekami balso pratimai: pirmiausia tariami balsiai kartu su priebalsiais (skiemenis PA__ MA__), po to izoliuoti balsiai (A__O__).

8. *Kurtiesiems dažnai būdingas suspaustas, gиргždantis balsas.* Savikontrolės būdu mokiniui parodomos gerklų vibravimas, kai tariama normaliu balsu ir netaisyklingai, prieš veidrodį pademonstruojama veido raumenų skirtumus.

Medžiagos apie balso sutrikimų įveikimą, darbo būdus ir taisyklingo balso formavimo pratybas galima rasti Gražinos Drąsutienės leidinyje „Tausokime kalbos balsą“ (Kaunas, 2006).

Garsų mokymo būdai

Visi garsai skirstomi į pagrindinius ir į laikinai pakeičiamus. Pagrindinio koncentro garsai yra a, o, u, e, ē, i, y, p, t, k, f, s, š, v, m, n, r, l. Laikinai ne-suformuotus kitus garsus kalboje mokiniai gali pakeisti pagrindiniai garsais. Tai padeda mokinį kalbą papildyti tais žodžiais, kurių dar nemoka taisyklingai ištarti. Jei mokinys to žodžio netars, nukentės jo žodynas, pvz., žolē – šolē, genys – kenys.

Norint išugdyti pirminius sakytinės kalbos įgūdžius, reikia sužadinti kalbos padargų veiklą. Praktiškai taikomi trys pagrindiniai kalbinio kvėpavimo ir balso lavinimo bei garsų mokymo būdai: mēgdžiojimas, mechaninis, mišrus.

Mēgdžiojimas. Mokinys, panaudodamas išlikusią klausą, sveiką jutiminę ir suvokimo sistemą, suvokia ir atlieka tai, ką rodo mokytojas. Šis būdas plačiai naudojamas mokant tarti lengviau ištariamus garsus (P, A, M, F, V ir pan.). Mēgdžiojama:

a) pasitelkiant klausą – mokinys klauso, kaip mokytojas prisdengęs veidą ekranu taria garsus, skiemenis, žodžius: *papapa* arba *papapa*, ir stengiasi teisingai ištarti ir pakartoti tai, ką išgirdo;

b) pasitelkiant regą – mokinys žiūri į mokytojo veidą (i liežuvio, lūpų padėtį) ir stengiasi sudaryti tokią pat kalbos padargų padėtį;

c) pasitelkiant regą ir klausą – mokinys klauso mokytojo ir mato jo artikuliaciją (pratybos vyksta su garso stiprinimo aparatu prieš veidrodį);

Sakytinės kalbos mokymas

d) pasitelkiant taktilinį-vibracinių pojūti – derinant regą ir klausą – mokinys mato mokytojo lūpų padėtį (artikuliuodamas garsą V pridėjės ranką prie savo burnos jaučia stiprią iškvepiamo oro srovę, pridėjės ranką prie gerklų – balso klosčių vibravimą ir t. t.).

Mégdžiojimas panaudojamas formuojant pirmąjį garsų tarimą ir tikslinant tolesnį tarimą per visus mokymo etapus. Naudojamos vaizdinės priemonės, speciali aparatūra, skirta regos ir vibracijos kontrolei, taip pat veidrodis ir garsą stiprinantys prietaisai.

Mechaninis būdas. Šis darbo būdas taikomas tada, kai mokinui kartais nepavyksta teisingai ištarti kai kurių garsų. Tokiu atveju mokytojas mokinui padeda zondu, mentele atlikti reikiamus artikuliacinius judesius.

Atlikus nemažai garso tarties pratybų su pagalba ir be jos, kurčio vaiko galvos smegenų žievėje įsitvirtina kinestezinių (raumenų) dírginimų pėdsakai, atitinką naują kalbos padargų padėtį ir naujus judesius. Vaikas jau savarankiškai ištaria garsą, remdamasis kinestezine, o turintys klausos likučių ir klausos kontrole.

Mišrus būdas. Jis jungia mègdžiojimo ir mechaninį būdus. Mokinys, mègdžiodamas mokytoją, atlieka kurį nors kalbos padargų judesį, bet ne visada tiksliai. Mokytojas padeda atlikti vieną ar keletą judesių.

Kalbinė mankšta

Kalbinės mankštos tikslas – įtvirtinti mokinį, turinčių klausos sutrikimą, tarties įgūdžius ir juos išlaikyti. Čia pateikiama trumpa kalbinės mankštos metodika. Klasėje mokant tarsi garsą, fonetinei mankštais tikslinga parinkti medžią su tuo garsu. Kai kurie kalbos garsai (S, Š, C, Č) dažnai iš kalbos „iškrinta“, todėl pravartu jų tarimą nuolat kartoti.

Rekomenduojama garsų tarimą pakartoti per pirmą kalbos pamoką (skaitymą, kalbos ugdymą) ir testi 3–5 min., naudojant garsą stiprinančią aparatūrą. Garsų tarimo tikslinimo ir įtvirtinimo pratybos ir fonetinės mankštos temos gali būti planuojamos kelioms dienoms arba savaitei.

Pateikiamas pavyzdys. Tema: garsas S.

Pirmadienį – garsas S žodžio pradžioje prieš balsius: *sula, sala, sotus.*

Antradienį – garsas S tarp balsių: *vasara, sesuo, kasa.*

Trečiadienį – garsas S žodžio gale: *Sigitas ir Vidas pirkis knygas.*

Ketvirtadienį – garsas S su samplaikomis: *Spinta stovi netoli stalo.*

Penktadienį – garsas S įvairiose žodžio pozicijose.

Taigi visi savaitei skirtos kalbinės mankštos pratybos yra siejamos su garsu S, o kalbinė medžiaga keičiama.

Klausos lavinimas ir tartis

Pedagogo veiklos uždavinys nėra grąžinti kurčiojo klausą, tačiau klausos lavinimas yra pagalbinė priemonė pagerinti vaikų kalbai ir kalbos supratimui. Klausą padeda geriau suvokti įvairius supančio pasaulio garsus.

Klausos lavinimas pradedamas nuo klausos įvertinimo. Mokslo metų pradžioje įvertinami klausos dinamikos rezultatai. Tai atliekama orientaciniu-akumetriniu būdu. Naudojami įvairūs muzikiniai instrumentai, švilpynės, skambučiai, išsiaiskinami mokinį gebėjimai klausą skirti įvairaus stiprumo ir aukštumo garsus.

Praktika rodo, kad naudojant kokybišką klausos lavinimo aparatūrą, metodiskai parenkant specialius pratimus, galima pagerinti kurčiųjų ne tik kalbos, bet ir aplinkos garsų suvokimą klausą, t. y. išmokyti juos klausyti. Pati klausą nepagerėja, bet susidaro girdėjimo įgūdis, mokiniai išmoksta sėkmingai naudotis savo klausos likučiais. F. Rau, E. Leonova pabrėžia, kad mokant kurčiuosius kalbos, reikia panaudoti net ir mažiausius klausos likučius. Klausos analizatoriaus lavinimas turi vykti visais mokymo ir ugdymo etapais.

Tarties, kalbos ir klausos lavinimo individualios pratybos

1) Tarties mokymą sudaro šios sudėtinės dalys:

- kalbinio kvėpavimo lavinimas;
- balso lavinimas;
- garsų ir jų junginių tarimas;
- žodžių tarimas;
- frazių tarimas.

2) Klausos lavinimas:

• išlavinti vaikų kalbos suvokimą klausą taip, kad jie išmoktų maksimaliai ir veiksmingai naudotis savo klausos likučiais;

• panaudoti klausos likučius kalbos garsams mokyti ir jų korekcijai; balso tembrui, kalbos intonacijai ir ritmikai lavinti, savo tarčiai koreguoti ir kontroliuoti;

• orientuotis nekalbinių garsų pasaulyje;
• mokyt tinkamai naudotis individualiais klausos aparatais įvairoje akustinėje aplinkoje.*

Kasdieniniuose planuose nurodoma pratybų tema, tikslai, turinys, darbo būdai, vaizdinės priemonės.

Uždaviniai – formuoti tarties įgūdžius, kurie sunkiai įtvirtinami per kitų dalykų pamokas ar pratybas.

* Neprigirdinčiųjų mokymo programos. Tarties, kalbos ir klausos lavinimas. Parengiamoji – IV klasė. Vilnius, 2000 04 10 Nr. 2, p. 4–5. Taip pat rekomenduojama vadovautis ir Kurčiųjų mokymo programos, Vilnius, 2000 09 29 Nr. 10.

Turinys:

- Balso formavimas.
- Garsų tarimas, jų automatizavimas ir diferencijavimas.

Rekomenduojama darbą planuoti trimestrais ir kiekvienoms pratyboms. Kasdieniniuose planuose turi būti nurodyta tema, tikslai, turinys, darbo būdai, vaizdinės priemonės.

Planuojant būtina atkreipti dėmesį į tarimo pagrindą, kuriuo remiantis formuojami kalbos garsai (i kalbinę medžiagą), ir į sutrikimo pobūdį. Pirmiausia bandoma įveikti šiurkščius kalbos suprantamumui įtaką darančius sutrikimus: uždarą nosinumą, universalų skardinimą, žodžio tarimo netikslumą ir pan.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad negalima vienu metu mokyti ar tikslinti dviejų labai sunkių arba priešingų kalbos garsų tarimo trūkumų (pvz., uždarą ir atvirą nosinumą).

Trimestrui patartina planuoti 5–7 kalbos garsus. Pratyboms planuojamos dvi temos ir tikslai, pvz., kalbos garso mokymas ir uždarą nosinumo įveikimo užduotys. Viena tema turi būti žinoma, o kita nauja. Laikomasi tokio nuoseklumo: žodis–skiemuo–garsas–žodis. Kai kuriais atvejais gali būti skiemėnys, sakiniai, tekstai. Kalbinė medžiaga nurodoma mokytojo dieniniuose planuose. Pratybose atliekamos įvairios užduotys (paliepimai: perskaityk, suskaičiuok, pakartok, parašyk) – jų turi būti ne mažiau kaip trys.

Per individualias pratybas turi būti taisomi visi trūkumai. Svarbu, kad kalbinę medžiagą mokiniai suvoktų.

Rengiantis pratyboms būtina pasirūpinti, kad:

- mokinys turėtų individualų (-ius) klausos aparatą (-us) (jei taip paskirta gydytojo), taip pat naudotų geriau girdėti padedančias FM sistemas;
- pedagogas sédėtų priešais mokinį ir kad jo veidas būtų gerai apšviestas, aiškiai matomas;
- būtų naudojamos įdomios ir patrauklios vaizdinės priemonės (maketai, paveikslėliai), veidrodis.

Rezultatai fiksuojami pratybų pabaigoje.

Darbo sékmė priklauso nuo keleto dalykų. Pedagogas privalo žinoti:

- vaikų, turinčių klausos sutrikimą, klasifikaciją;
- kurtumo ir neprigirdėjimo priežastis;
- veiksnius, lemiančius kurčiojo vaiko raidą;
- kurčiojo klausos ir jutimo suvokimus, t. y. sensorinį kalbos ugdymo (mokymo) pagrindą;
- impresyviosios ir ekspresyviosios kalbos ypatumus;
- įvairius kalbos mokymo ir kalbos ugdymo būdus bei metodikas.

Mokant tarties, naudojami įvairūs darbo būdai ir metodai. Visų pirma plėčiai panaudojama ugdomoji kompensuojamoji technika klausos sutrikimams kompensiuti. Tai:

- geriau girdėti padedanti FM sistema;

- vizualiniai aparatai garsų tarimo kontrolei I–2–M;
- audiomagnetofonai AAC 7000;
- klausos treniruokliai DU 7;
- kompiuterinės tarties programos *Speech Viewer I*, *Speech Viewer II*, *Speech Viewer III*;
- individualūs užausiniai klausos aparatai;
- kochleariniai implantai.

Individualiai lavinant klausos likučius ir mokinių tartį, taikomi įvairūs darbo būdai:

- darbas su kortelėmis;
- žaidimai „teisingai“ ir „neteisingai“;
- scheminiai piešinukai;
- matematiniai žaidimai;
- klausymasis pasakojimo apie paveikslėli nematant jo;
- žaidimas „Atspėk“;
- klausos diktantai ir kiti būdai;
- kalbinės medžiagos suvokimas už ekrano ir be jo;
- audiojrašų (klasės draugų balsų) klausymas;
- skaitymas (mokytojo, mokinio);
- atsakymai į klausimus.

Visi šie metodai ir darbo būdai padeda efektyviau lavinti foneminę mokinių klausą, akustines diferenciacijas, leidžia įtvirtinti geresnius tarties įgūdžius, ugdo savikontrolę, padeda aiškiau tarti kalbos garsus, lavinti kalbinį kvėpavimą, plėsti aktyvųjį žodyną, ugdyti savarankiškus gebėjimus bendrauti su girdinčiaisiais.

Kalbos padargai

Šioje mokomojoje priemonėje plačiau neapsistojama prie viso kalbos mechanizmo, nenagrinėjamos galvos smegenų pusrutulių funkcijos. Neaprašomi galvos, nugaros smegenų bei nervų pažeidimai, kurie gali turėti reikšmės atskirų kalbos padargų funkcijoms. Pedagogas, susipažinęs su mokinio anamneze, turi apie tai žinoti. Šiaisiais klausimais išsamiai rašoma A. Garšvienės ir R. Ivoškuvienės „Logopedijoje“ („Šviesa“, 1993).

Tarties mokytojo kabinete turėtų būti kalbos padargų schema (žr. 1 schemą). Mokytojas galėtų pasigaminti vaizdinių priemonių, supaprastintai vaizduojančių kalbos padargus: siaurą ir platų popierinius liežuvius, viršutinę ir apatinę burnos dalį su dantimis. Kalbos padargų padėtį galima pademonstruoti ir rankomis – vienos rankos delnu ir pirštais rodyti liežuvio padėtį, o kitu delnu – burnos ertmės viršų arba apačią.

Mokant atskirų garsų tarimo, mokiniams reikėtų parodyti profilius. Vėliau juos galima naudoti pratyboms – skirti balsius ir priebalsius, dusliuosius ir skardžiuosius priebalsius.

Kalbos padargų mankšta

Tariant garsus pagrindinį vaidmenį atlieka kalbos padargai: liežuvis, balso klostės, žandikauliai, minkštasis ir kietasis gomurys.

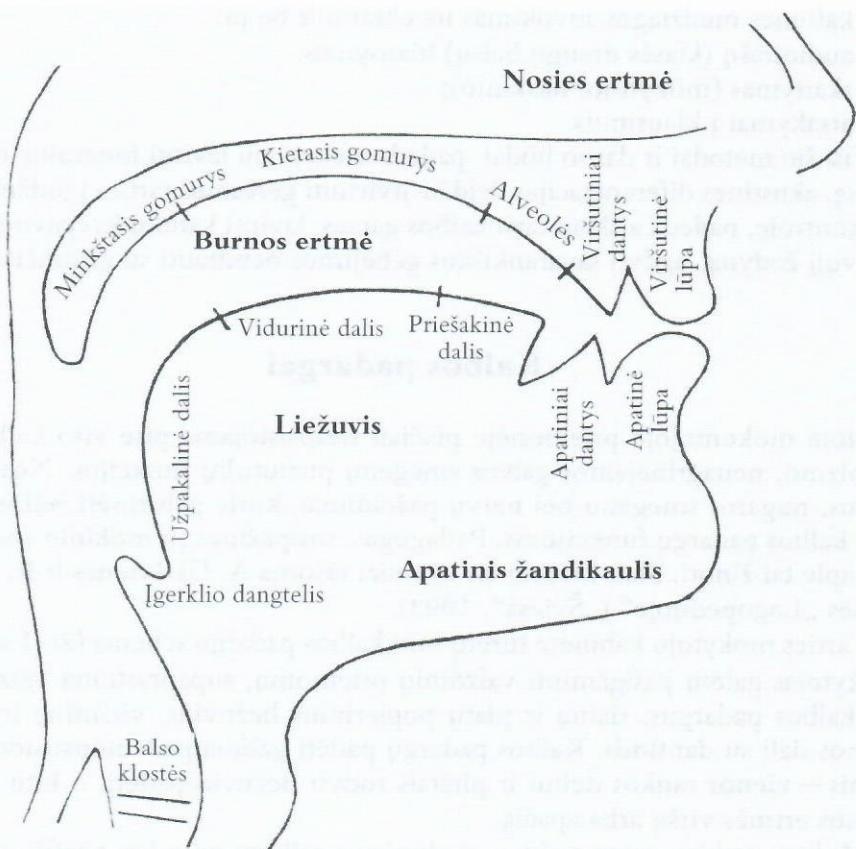
Nuo liežuvio judėjimo ir padėties priklauso, kokį balsą tariame.

Liežuvui judant į priekį, tariami garsai E, I, o atgal – O, U. Tarpinę padetį užima garsas A. Jি tariant liežuvio nugarėlė neišlinksta.

Artikuliuojant balsius A, U, be liežuvio, didelį vaidmenį atlieka lūpos – jos suapvalinamos.

Priebalsiai skiriasi tokiais požymiais: balso klosčių virpėjimu arba nevirpėjimu, artikuliacijos būdu, artikuliacijos vieta, liežuvio padėtimi, jo priekinės, vidurinės dalies pakėlimu prie gomurio. Pvz., tariant garsą S, liežuvio nugarėlė išlenkta, galiukas remiasi į apatinius dantis, o liežuvio viduryje pasidaro latakėlis, šonai prigula prie viršutinių krūminių dantų, atstumas tarp dantų 1 mm.

Girdintis vaikas, tardamas atskirus garsus ar pamėgdžiodamas juos, pats savarankiškai lavina kalbos padargus.

1 schema. Kalbos padargai

Kurčio vaiko kalbos padargai „miega“. Juos reikia pabudinti, mankštinti, lavinti. Lavinama:

- a) atliekant balso lavinimo pratimus;
 - b) prieš kiekvieno garso mokymą, automatizavimą, diferencijavimą;
 - c) taisant mokiniai tarimo trūkumus.

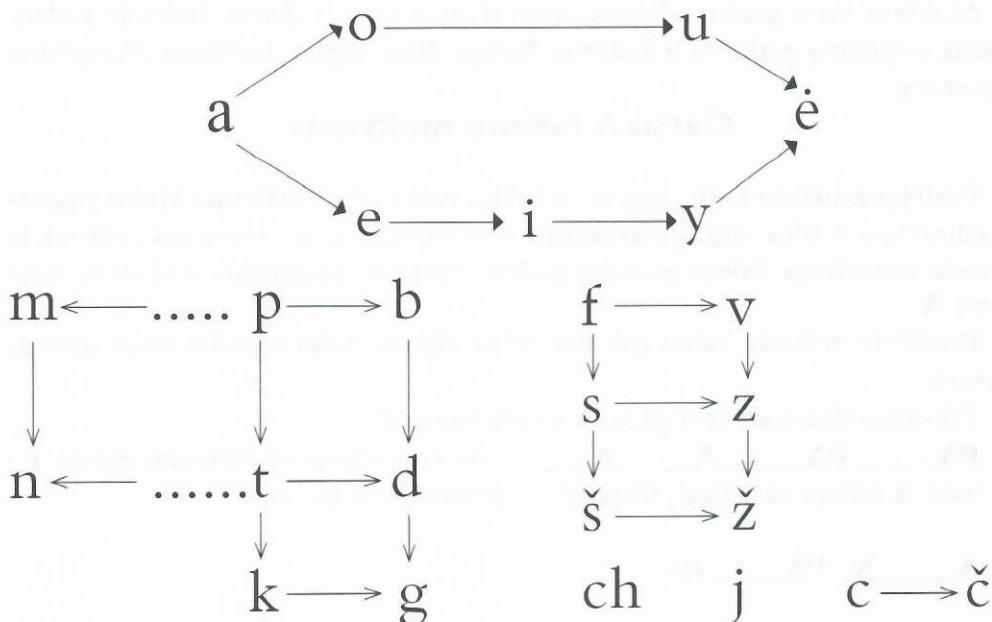
Didelių tarties klaidų atsiranda tada, kai yra neteisinga liežuvio padėtis. Todėl ypač svarbu liežuvio lankstumas, jo mankšta. Mokant įvairių garsų, liežuvis gali būti platus, plokščias, geluonies formos, pakeltas, nuleistas, išlenktas prie apatinio dantų su latakėliu, tarp lūpu, tarp dantų ir t. t.

Svarbi ir lūpų mankšta, kad jos gerai, greitai judėtų ir keistų savo padėti (A, O, U, I ir pan.).

Kalbos padargų mankšta atliekama naudojant garsą stiprinančią aparatūrą, veidrodži, remiantis taktiliniais-vibracinių pojūčiais.

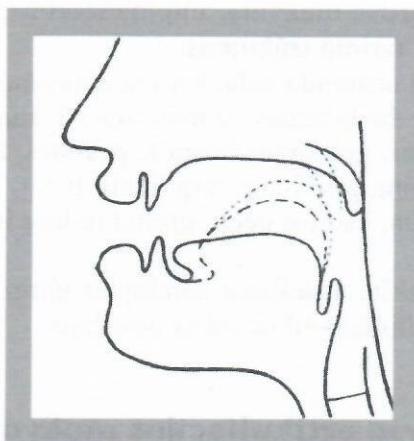
Garsų artikuliacijos mokymas

Šioje *Mokytojo knygos* dalyje aiškinama, kaip išmokyti vaikus, turinčius klau-
sos sutrikimą, kalbos garsų. Pateikiami mokomų garsų profiliai, artikuliacijos
elementai, nuosekli kiekvieno garso mokymo seka, pasitaikantys tarimo trūku-
mai. Garsų mokymas vyksta pagal sistemą, t. y. pagal garsų koncentrus, prade-
dant nuo lengviau įsisavinamų garsų. Ši garsų mokymo seka tradiciškai kurčiųjų
tarties mokymui naudojama jau ilga laika (žr. 2 schema).

2 schema. Garsu mokymo ir korekcijos tarpusavio ryšys

GARSAS A

Kalbos padargų padėtis

Lūpos pasyvios. Tarpas tarp dantų didžiojo piršto pločio. Liežuvis guli pri-siplojės prie burnos dugno, liežuvio galiukas arti priešakinių apatiniaių dantų. Minkštasis gomurys pakeltas, prispaustas prie gerklės galinės sienos – uždaro praėjimą į nosį. Balso klostės suglaustos, vibruso.

Mokinys mato prąžiotą burną, truputį apnuogintus dantis, liežuvio padėtį. Jaučia virpėjimą gerklose ir krūtinės ląstoje, šiltą, silpnai jaučiamą iškvepiamo oro srovę.

Garso A tarimo mokymas

Pridėjės mokinio ranką prie savo kaklo, mokytojas leidžia mokiniui pajaus-ti vibravimą ir šiltą, silpną iškvepiamo oro srovę. Kartu mokytojas veidrodyje parodo taisyklingą kalbos padargų padėtį. Mokinys mègdžioja mokytoją, taria garsą **A**.

Pradžioje mokinio balsas gali būti labai silpnas, todėl nereikia siekti garsaus tarimo.

Tikslinga išmokyti tarti garsą **A** su priebalsiu **P**:

PA **PA** **A** **A**, nes taip ištariamas aiškesnis garsas. Po to balsį **A** būtina tarti ilgai, trumpai, su priebalsiu ir be jo:

A **A**, **PA** **PA**.

Kai garsą **A** mokinys jau geba ištarti taisyklingai, reikia jį skatinti tarti įvai-raus garsumo ir stiprumo garsą **A** (nuo šnabždesio iki garsaus).

Garso A tarimo trūkumai

Dažniausiai pasitaiko tokie gario **A** tarimo trūkumai.

1. Burna per daug pražiota, negraži veido mimika.
2. Burna pražiota per mažai. Girdimas kalbėjimas pro dantis, vietoj garso **A** tariami garsai **E** arba **Y**. Įveikti šį trūkumą galima parodant veidrodyje taisyklingą kalbos padargų padėtį.

3. Vietoj garso **A** girdėti garsas **E**, nes vidurinė liežuvio dalis pakelta ir išlenkta. Šis trūkumas taisomas parodant veidrodyje taisyklingą liežuvio padėtį. Jei reikia, liežuvis prispaudžiamas mentele.

4. Gerklinis garso **A** atspalvis. Priežastis – per daug atitrauktas liežuvis, jo šaknis pakelta. Taisoma parodant veidrodyje taisyklingą liežuvio padėtį. Dažnai liežuvio padėtį galima pataisyti zondu, mentele ar kitomis priemonėmis.

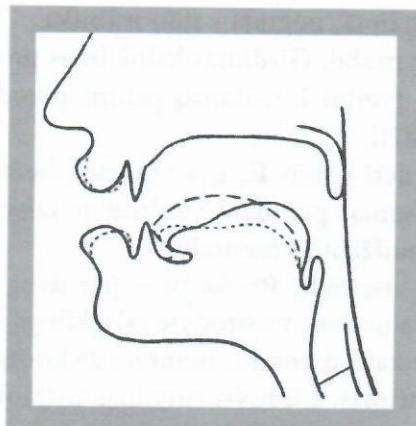
5. Nosinis garso **A** tarimas. Liežuvis smarkiai atitrauktas, minkštasis gomurys nuleistas, pagrindinė oro srovė iškvepiama per burną ir per nosį. Paaiškinama ir parodoma mokinui, kad teisingai tariant šį garsą nosis vibrusoja. Liežuvis priartinamas prie priekinių dantų. Pravartu mentele paspausti liežuvio šaknį, tuomet minkštasis gomurys pakyla į viršų ir susidaro uždaruma, neleidžianti nutekėti orui.

Rekomenduojama energingai tarti skiemenis su garsu **P**, ilgiau testi paskutinio balsio tarimą: **PAPAPAPA** _____. Po to tarti izoliuotą garsą **A**.

6. Girdisi garsai, panašūs į garsus **M** ir **N**. Taip atsitinka todėl, kad liežuvio šaknis aukštai pakelta, minkštasis gomurys nuleistas ir visas oras eina pro nosį. Taisoma oro srovę nukreipiant į burną. Mokinys suglaustomis, bet ne suspauustumis lūpomis pučia orą ir bando ištarti garsą **A** balsu.

Jei mokinys vietoj garso **A** taria garsą **V**, reikia jungti ji su garsu **A** ir tarti skiemenių: **VA** ____ **VA** ____ **VA** _____.

GARSAS O

Kalbos padargų padėtis

Lūpos įtemptos ir atkištos į priekį, suapvalintos, vertikalus atstumas tarp viršutinių ir apatinių dantų rodomojo piršto pločio. Šoninių dantų nesimato. Liežuvis ir jo galiukas atitrauktas atgal (lyginant su tariamu garsu **A**). Minkštasis gomurys prispaustas prie užpakalinės ryklės sienelės ir neleidžia oro srovei patekti į nosį. Liežuvio šaknis truputį pakelta. Balso klostės vibruso.

Mokinys mato suapvalintas ir atkištas lūpas, atitrauktą liežuvį, pakeltą apatinį žandikaulį, atstumą tarp viršutinių ir apatinių dantų. Jaučia gerklų ir krūtinės vibravimą, pirštu palietęs savo liežuvį burnoje jaučia ir mato taisyklingą jo padėtį.

Garso O tarimo mokymas

Garso **O** pradedama mokyti, kai mokinys jau gerai geba tarti garsą **A**.

Pradedama nuo garso **A** ar nuo skiemens **PA** tarimo ir pereinama prie garso **O**:

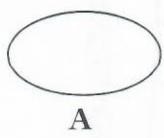
A ____ O ____ A ____ O
PA ____ PO ____ PA ____ PO ____

Mokinui parodomos suapvalintos lūpos, toliau nuo dantų atitrauktas liežuvis. Kiek daugiau išsižiojės, mokytojas parodo mokinui taisyklingą liežuvio padėtį tariant ši garsą.

Išmokus tarti garsą **O**, diferencijuojamas jo tarimas su garsu **A**:

PAPO PA PO AOOAO AO

Mokant skirti šiuos garsus remiamasi klausos likučiais ir vizualiai parodoma lūpų padėtis tariant garsus **A** ir **O**.

A

O

Garso O tarimo trūkumai

Galimi garso **O** tarimo trūkumai.

1. Garso **O** tarimas artimas garso **A** tarimui. Taip esti tada, kai lūpos per mažai iškištos į priekį ir nepakankamai suapvalintos, o apatinis žandikaulis per daug nuleistas.

Taisoma stengiantis sudaryti taisyklingą kalbos padargų padėtį, būtiną garsui **O** ištarti, t. y. atliekami įvairūs pratimai, kad lūpos būtų kuo labiau suapvalintos. Prieš veidrodį parodomi kalbos padargų skirtumai tariant garsus **A** ir **O**.

Garsas, artimas garsui **A**, girdisi ir tuomet, kai liežuvis neatitraukiamas nuo priekinių dantų.

Taisoma parodant mokinui taisyklingą liežuvio padėtį, jo pirštu liežuvis lengvai pastumiamas atgal, įtvirtinama tokia padėtis ir prašoma iš pradžių tarti **O**, o paskui sieti su garsu **P**: **A O PA PO**.

3. Tariant garsą **O**, girdisi garsas, panašus į garsą **U**. Taip atsitinka dėl pernelyg smarkiai į priekį atkištų lūpų ir atstumo tarp lūpų ir viršutinių bei apatininių dantų susiaurinimo.

Veidrodyje parodoma taisyklinga garso **O** artikuliacija, jei reikia, pirštais pataisoma lūpų padėtis.

4. Vietoj garso **O** girdisi garsas **IO**, nes liežuvis neatitrauktas atgal, jo nugarelė neišlenkta.

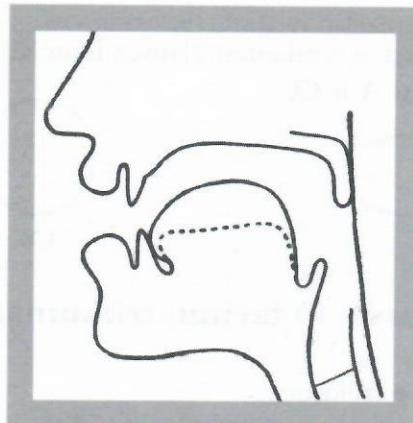
Priekinė liežuvio dalis lengvai prispaudžiama ir pastumiamas atgal.

5. Girdisi duslokas garsas, panašus į kietai tariamą garsą **Y**. Taip esti tada, kai liežuvis gumulu atitrauktas atgal ir per aukštai pakeltas.

Taisoma parodant taisyklingą liežuvio padėtį, skatinama tarti **O** mėgdžiojant mokytoją.

Be to, siekti taisyklingos liežuvio padėties galima spaudžiant liežuvio šaknį – liežuvis truputį pasislenka į priekį ir ištariamas garsas **O**.

GARSAS E

Kalbos padargų padėtis

Burnos kampai truputį atitraukti atgal, burnos ovalo anga 4–5 mm. Ji platenė nei tariant garsą **I** (1–2 mm) ir siauresnė nei tariant garsą **A** (15 mm). Liežuvio galiukas prisiliečia prie apatinį dantų, o liežuvio šonai glaudžiasi prie gomurio pakraščių. Liežuvio nugarelės užpakalinė dalis truputį pakelta (mažiau nei tariant garsą **I**), jos viduryje atsiranda griovelis. Minkštasis gomurys pakeltas, oro jėjimas į nosį uždarytas. Balso klostės susiglaudusios, virpa.

Mokytojas pražioja burną ir parodo liežuvio išlinkimą.

Mokinys mato lūpų, dantų ir liežuvio padėtį (prisiliečia galiuku prie apatinį dantenų). Jaučia balso klosčių, gerklų ir krūtinės laštos vibravimą.

Garso E tarimo mokymas

Garso **E** artikuliacija panaši kaip tariant tarpinį garsą **A** ir **I**. Todėl garso **E** tarimo mokoma 2 būdais.

Pirmas būdas – mokoma tarti nuo garso **A**. Paaiškinama, kad liežuvis iš plokščios padėties truputį išsilenkia (išsiriečia). Atstumas tarp viršutinių ir apatininių dantų sumažėja.

Antrasis būdas – mokoma tarti jau nuo išmokto tarti garso **I**. Liežuvio išlinkimas sumažėja, o atstumas tarp viršutinių ir apatininių dantų padidėja.

Rekomenduojama garsą **E** pradėti mokytis nuo garso **I**.

Išvengti nosinio garso **E** tarimo padeda skiemens **PE** tarimas ir pagaliau ištariamas izoliuotas **E**.

Jei mokinys artikuliuoja be balso, mokant tarti garsą **E** reikia leisti pajusti krūtinės ląstos vibravimą.

Garso E tarimo trūkumai

1. Liežuvis iškišamas iš burnos iki susilietimo su apatine lūpa. Tai nereikalingi kalbos padargų judesiai, kurie trukdo taisyklingai ištarti garsą **E** skiemenyse, žodžiuose ir sakiniuose. Be to, tokia garso **E** artikuliacija neestetiška. Dažna šio trūkumo priežastis – per didelės mokytojo pastangos pademonstruoti kalbos padargų artikuliaciją tariant garsą **E**.

Taisoma prieš veidrodį tariant garsą **E** izoliuotą, skiemenyse, žodžiuose, sakiniuose.

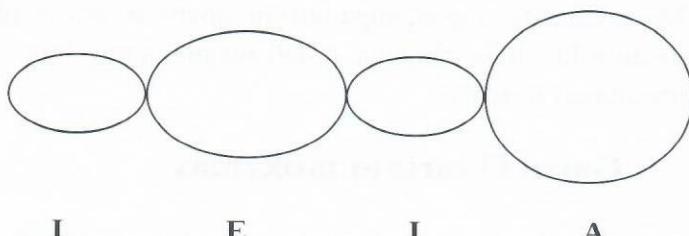
2. Vietoj garso **E** tariamams **A** arba labai jam artimas garsams. Šis trūkumas tarp kurčiujų gana dažnas.

Siekiant ištaisyti šį trūkumą, atliekami įvairūs liežuvio lavinimo pratimai. Jo padėtis parodoma plaštakomis.

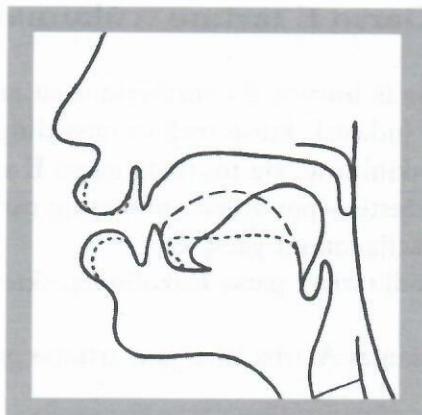
Pirštais švelniai paspaudžiama iš apačios tarp smakro ir gerklų – pakyla vidurinė liežuvio dalis.

Tuomet tariamieji skiemenyi **PI PE PI PE IE IE**.

Tariant garsus tikslinga pavaizduoti lūpų padėtį ir matomą burnos ertmę tokia schema:

GARSAS U

Kalbos padargų padėtis

Lūpos atkištos į priekį, atstumas tarp viršutinių ir apatiniaių dantų mažesnis negu tariant garsą **O**, tačiau dantų nematyti. Liežuvio galiukas nutoles nuo priekinių dantų daugiau negu tariant garsą **O** ir jo šaknis priartėja prie minkštojo gomurio. Minkštasis gomurys pakeltas – uždaro oro éjimą į nosį. Balso klostės vibrusoja. Matosi atkištos lūpos, anga tarp jų, apatinio žandikaulio pakilimas. Jaučiama gerklų ir krūtinės vibracija, o laikant pirštą tarp lūpų, juntama oro srovė esant atitrauktam liežuviu.

Garso U tarimo mokymas

Mokant tarti garsą **U**, pirmiausia reikia leisti pajusti mokinuiu tariamo **U** garsą, oro srovę iš burnos, parodyti lūpų padėtį, pajausti vibravimą krūtinės viršuje.

Tarti garsą **U** mokoma pakartojuis **A** ir **O** garsus. Tariami garsai:

A ____ **O** ____ **U**, tada skiemens
PA ____ **PO** ____ **PU** ____ ir pereinama prie **U**.

Mokytojas demonstruoja, kaip keičiasi jo liežuvio padėtis, pamažu keldamas apatinį žandikaulį tardamas garsus **A** ____ **O** ____ **U**.

Vaikai, stebédami mokytojo artikuliaciją, mokosi pakeisti lūpų padėtį, atstumą tarp lūpų, viršutinių ir apatiniaių dantų, liežuvio padėtį.

Garso U tarimo trūkumai

1. Girdisi garsas, panašus į garsą **O**. Taip atsitinka, kai per mažai atkištos lūpos ir didelis tarpas tarp viršutinių ir apatinį dantų.

Siekiant to išvengti, daromi lūpu ir liežuvio pratimai, kad lūpos ir liežuvis būtų reikiamos padėties, mėginama tarti garsus **A O U** ir skiemenis **PA PO PU**.

Veidrodyje rodoma apatinio žandikaulio padėtis ir demonstruojama, kaip jis juda.

2. Vietoj garso **U** girdisi garsas **V**. Priežastis – per daug atkištos ir suglaustos lūpos.

Siekiant pašalinti ši trūkumą, rodoma taisyklinga garso **U** artikuliacija ir ji įtvirtinama.

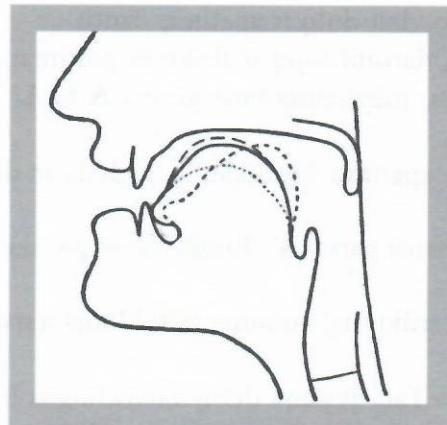
3. Girdisi garsas **IU**. Taip įvyksta dėl netaisyklingos liežuvio padėties – remiasi į priekinius dantis, o turi būti nuo jų atitrauktas.

Mokytojas rodo, kaip atitraukti liežuvį atgal, ir įtvirtina tokią liežuvio padėtį.

4. Garsas **U** girdisi su priebalsiu **G**. Taip atsitinka, kai liežuvis per daug pakeltas ir tarpas tarp liežuvio ir gomurio per daug susiaurėja.

5. Kartais mokinys garsą **U** taria falcetiniu balsu.

GARSAI I, Y

Kalbos padargų padėtis

Lūpos lengvai prispaustos prie dantų, burnos kampai atitraukti atgal, burnos forma primena šypseną. Atstumas tarp viršutinių ir apatiniai dantų 1–2 mm, matosi viršutiniai ir apatiniai priekiniai dantys. Visas liežuvis aukštai pakeltas, išlinkęs, priartėjęs prie gomurio, labai stipriai įtemptas. Liežuvio galiukas liečia apatinius dantis. Liežuvio šonai priglausti prie kietojo gomurio pakraščių. Liežuvio viduryje atsiranda kanalas, kuriuo išeina oras. Minkštasis gomurys aukštai pakeltas, stipriai prispaustas prie užpakalinės ryklės sienelės ir neleidžia oro į nosį. Balso klostės vibrusoja.

Mokinys mato burną su šypseną, atstumą tarp viršutinių ir apatiniai dantų, liežuvio galiuką, atsiremiantį į apatinius dantis, ir išlenktą priekinę liežuvio nugarėlę. Jaučia gerklų, krūtinės, skruostų, viršugalvio rezonavimą, įtempimą po smakru.

Tariant garsą **Y** kalbos padargų padėtis nesikeičia, ilgėja tik garso tarimo trukmė.

Garso I tarimo mokymas

Isitikinės, kad kalbos padargų padėtis taisyklinga, mokytojas prieš veidrodžiaria garsą **A** su priebalsiu **P**: **PAPAPA, PA, PA ...**, po to **PIPIPI ...** Dauguma mokinii gana gerai išmoksta tarti garsą **I**.

Yra ir kitų būdų mokyti tarti garsą **I**. Pavyzdžiui, parodomas skirtumas tarp plačiai atverta burna tariamo garso **A** ir siaurai tariamo garso **I**. Be to, mokinys turi pamatyti liežuvio padėties skirtumus tariant garsus **A** ir **I**.

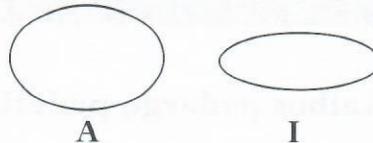
Dar vienas būdas – pradėti mokyti nuo garso **S** (jei geba ji tarti), prispaudus

mentele priekinę liežuvio dalį. Tariant garsą **I** pravartu leisti mokinui pajausti vibravimą viršugalvyje. Jaučiant vibravimą mokoma tarti garsą **I**. Tačiau mokant šiuo būdu kartais išgaunamas falcetinis garsas.

Garso I tarimo trūkumai

1. Vietoj garso **I** tariamas garsas **E**. Taip esti, kai vaikas per daug išsižioja, liežuvis nepakankamai pakeltas, lūpos pasyvios.

Prieš veidrodį mokytojas demonstruoja taisyklingą kalbos padargų padėti: atstumas tarp viršutinių ir apatiniai dantų turi būti 1–2 mm, ištemptos šypsenai lūpos, platus burnos ovalas tariant garsą **A** ir siauras tariant garsą **I**. Išsižiojus burnoje parodomas pakeltas liežuvis. Atliekami liežuvio judesių pratimai aukštyn ir žemyn, mokinio ranką laikant prie smakro, kad pajustų garsų vibravimo skirtumą tariant garsus **A** ir **I**. Tikslinja pateikti lūpų grafinį vaizdą.

2. Garsas **I** tariamas kietai. Taip esti tada, kai liežuvis burnos ertmėje per daug atitrauktas atgal.

Parodoma, kad liežuvio galiukas remiasi į apatinius dantis. Prieš veidrodį demonstruojami paprasto garso **I** ir kieto garso **I** tarimo skirtumai.

3. Vietoj garso **I** tariamas garsas **J**. Priežastis – liežuvis per daug pakeltas ir tarp liežuvio nugarėlės ir kietojo gomurio atsiranda siauras plyšys.

Šis trūkumas šalinamas greitai tariant skiemenis **PI PI PI PI** _____.

Mokinio ranka pridedama prie mokytojo burnos ertmės ir burnos, kad pajustų iškvepiamo oro srovę tariant garsus **I** ir **J**. Zondu reikėtų truputį paspausti liežuvio nugarėlę, kad susidarytų didesnis plyšys.

4. Garsas **I** tariamas kaip garsas **Z**. Taip atsitinka, kai priekinė liežuvio dalis suartėja su dantimis ir atsiranda siauras plyšys.

Siekiant to išvengti, mokoma padaryti platesnį atstumą tarp viršutinių ir apatiniai dantų arba pakoreguoti priekinę liežuvio dalį mentele.

5. Vietoj garso **I** tariamas garsas **L**. Liežuvio viduryje nėra griovelio, todėl jo nugara liečiasi su alveolėmis, šonuose lieka plyšiai, o liežuvio galiukas atsiduria už apatiniai dantų.

Toks tarimo trūkumas laikomas labai šiurkščiu.

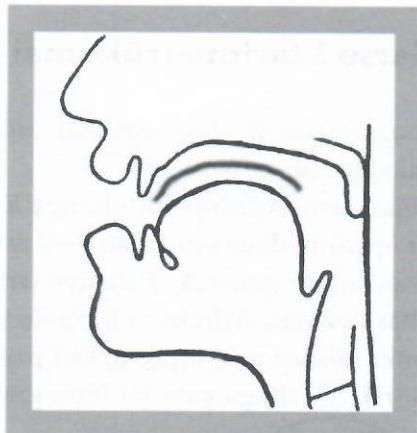
Rekomenduojama mokyti tarti garsą **I** iš naujo remiantis garsu **S**.

6. Garsas **I** tariamas aukštu (falcetiniu) balsu.

Pridėjus ranką prie gerklų, garsas **I** tariamas su kitais balsiais, kurie tariami normaliu balsu **A** _____ **I** _____ **U** _____ **I** _____.

Taip pat tariama **I** su **M**, **N**, **L**, **R** ir kitais priebalsiais.

GARSAS **Ė**

Kalbos padargų padėtis

Liežuvio galiukas atitraukiamas nuo apatinių dantų į burnos ertmę. Liežuvio šonai nedaug prisiliečia prie kietojo gomurio pakraščių. Liežuvio nugarėlė pakelta daugiau negu tariant garsą **E**. Minkštasis gomurys pakeltas, oras į nosį nepatenka. Balso klostės susiglaudusios, virpa.

Mokytojas parodo, kad liežuvis pakilo daugiau negu tariant garsą **E**. Mokinys mato lūpų, dantų, liežuvio padėti. Jaučia balso klosčių ir krūtinės ląstos vibravimą.

Garso **Ė** tarimo mokymas

Tarti garsą **Ė** galima mokytis dvemis būdais.

Pirmas būdas – pradedama nuo garso **E**. Liežuvio nugarėlė pakeliamama aukščiau. Mokiniui parodomi liežuvio padėties skirtumai tariant garsus **E** ir **Ė**, leidžiama pajauti gerklų vibravimą.

Antras būdas – remiamasi garsu **I**. Atstumas tarp priekinių dantų šiek tiek didesnis, o liežuvis truputį daugiau atitrauktas į burnos ertmę.

Garso **Ė** tarimo trūkumai

1. Dažniausiai garsas **Ė** tariamas kaip garsas **E**. Šio garso tarimo trūkumo priežastis – netaisyklinga liežuvio ir lūpų padėtis. Liežuvis per daug iškištas į priekį, pasyvus, lūpų kraštai nepakelti aukštyn.

Šis trūkumas taisomas prieš veidrodį parodant, kad tariant garsą **Ė** liežuvio galiukas turi būti už apatinį priekinių dantų.

2. Garsas **Ė** tariamas kaip garsas **I**. Šis tarties trūkumas tarp kurčiųjų mokinijų yra labai dažnas.

3. Garso **Ė** tarimas panašus į netaisyklingą garso **A** tarimą. Priežastis – netaisyklinga liežuvio padėtis: jis neišlenktas, plačiai pražiota burna, pasyvūs kiti kalbos padargai.

Šis trūkumas taisomas prieš veidrodį parodant, kaip juda liežuvis tariant garsus **A** ir **Ė**. Siekti, kad liežuvio šonai stipriai prisipaustų prie viršutinių šoninių dantų, o per liežuvio vidurį būtų platus griovelis. Ypač atkreipti dėmesį į taisyklingą liežuvio padėtį.

4. Garsas **Ė** tariamas su nosiniu atspalviu.

Išvengi nosinio garso **Ė** padeda įvairios pratybos su skiemenumis (trumpas iškvēpimas):

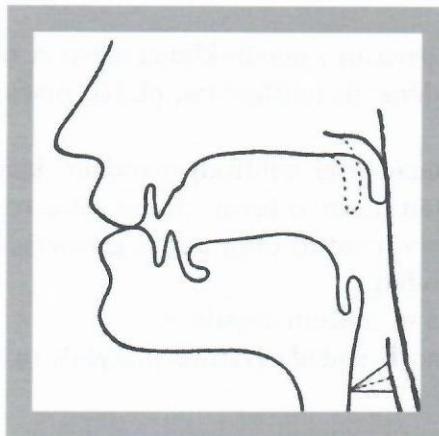
PE	PE	PE
Ė	Ė	Ė
PE	PE	PE
Ė	Ė	Ė
PE PA	PE PA	ĖA ĖA
PE PI	PE PI	ĖI ĖI

Visą pratybų laiką siekti taisyklingos liežuvio padėties, atkreipti dėmesį ir į tai, kaip mokinys kvépuoja.

Mokant tarimo, nepakanka atlikinėti vien tik įvairias pratybas. Būtina atkreipti kurčiųjų dėmesį ir į artikuliacijos būdą, palyginti garsų **A**, **E**, **Ė** profilius, parodyti prieš veidrodį kalbos padargų padėtį. Pvz., tariant garsą **O** lūpos labai atkištos į priekį „dūdele“, liežuvis atsitraukia atgal. Tariant garsą **Ė**, lūpos išsitempia į šalis, liežuvis įtemptas ir kyla į viršų. Naudinga atliki įvairius pratimus liežuviu lavinti. Taisyklingą jo padėtį galima parodyti ir plaštakomis. Naudinga pakaitomis tarti balsius **O – Ė, E – Ė, Y – Ė**.

Išmokus tarti garsą **Ė**, reikia atliki balsių **E – Ė** diferencijavimą. Taip kurtiesiems garsas **Ė** lengviau įsitvirtina savarankiškoje kalboje.

GARSAS M

Kalbos padargų padėtis

Lūpos susiglaudusios, sudaro uždarumą, prasiveria be stiprios oro srovės. Tariant su balsiais, įvyksta sklandus lūpų prasivėrimas. Priklausomai nuo balsio, kuris tariamas su garsu **M**, lūpos gali atsikišti į priekį (**MO**, **MU**) arba prisiglausti prie dantų (**ME**, **MI**). Liežuvio padėtis taip pat priklauso nuo jo einančio garso tarimo. Atstumas tarp viršutinių ir apatiniaių dantų priklauso nuo balsio, kuris jungiasi su garsu **M**. Minkštasis gomurys nuleistas, didelė dalis iškvepiamo oro srovės eina į nosies ertmę. Balso klostės susiglaudusios, vibrueja. Oras, einantis pro nosį, jaučiamas silpnai.

Mokinys mato lūpų padėtį, prasijojimą be sprogimo. Jaučia silpną, šiltą iš nosies, gerklų einantį orą, krūtinės, skruostų ir nosies virpėjimą.

Garso M tarimo mokymas

Geriausia garsą **M** mokytis nuo garso **A**, tariant atvirkščiai skiemenuj **AM**. Mokinys prideda ranką prie mokytojo ir savo skruostų ir jaučia vibravimą.

Kitas būdas – pridėti ranką prie nosies kaulo, nosies sparnelių ir kitų nosies vietų ir pajauti virpėjimą.

Garsas **M** tariamas **AM** _____ **A** _____ **MA** _____ **MA**, **MA** ir su kitais balsiais.

Garso M tarimo trūkumai

1. Vietoj garso **M** tariami garsai **B** arba **P**, būdingas uždaras nosinumas. Priežastis – oro praėjimas į nosį uždarytas, nes minkštasis gomurys pakeltas.

Taisant šį tarimo trūkumą, reikia kontroliuoti nosies ir skruostų, balso klosčių (gerklų) vibravimą.

2. Gali būti uždaro nosinumo atmaina. Vietoj **MA** tariama **MBA** arba **MPA**.

Šalinant šį tarimo trūkumą, kartais užtenka mokiniui duoti ranka pajausti, kad tarp lūpų nėra sprogimo, kad perėjimas nuo garso **M** tarimo prie garso **A** tarimo yra sklandus ir tolygus.

Galima bandyti atskirti garso **M** tarimą nuo garso **A** tarimo, t. y. tarti **M** ir padaryti pauzę:

M _____ **A**, po to tarti **M** _____ **A** **M** _____ **O** **M** _____ **U** **M** _____ **I**.

Ši pauzė pamažu trumpėja.

3. Garsui **M** pridedamas priegarsis, kuris balsiui, jungiamam prie garso **M**, suteikia nosinumo atspalvį. Liežuvis per daug atitrauktas atgal į burnos ertmę ir ten susiliečia su nuleistu minkštuoju gomuriu.

Kad taip neatsitiktų, liežuvio šaknis lengvai prispaudžiama ir tariama **MAMA-MAMA**. Veidrodyje parodoma netaisyklinga (pakelta) ir taisyklinga (léksta) liežuvio padėtis.

4. Garsas **M** tariamas falcetu. Taip įvyksta tada, kai mokytojas labai pabrėžia nosies virpėjimą ir oro éjimą pro nosį.

Šis trūkumas taisomas normaliai tariant garsą **A** ir prie jo prijungiant garsą **M**, nekeičiant balso tembro. Mokiniui duodama ranka pajausti gerklų veiklą.

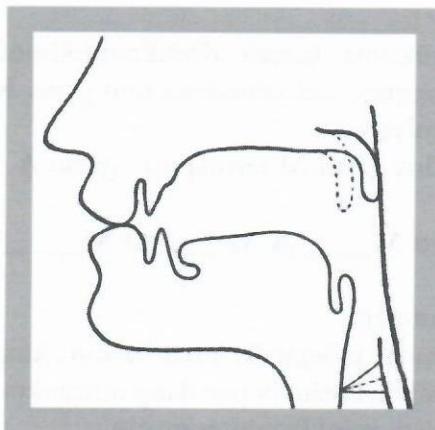
5. Per daug suspaustos lūpos, todėl garsas **M** tariamas ištēstai.

Norint pašalinti šį trūkumą, kartu su mokiniu atliekami skiemenu tarimo pratimai prieš veidrodį: **MAMA MOMO MUMU**. Pradžioje tariama létai, paskui tempas greitinamas.

6. Garsas **M** tariamas labai įtemptai, stipriai iškvepiant orą.

Siekiant išvengti tokio tarimo, prie nosies priartinamamas vatos gabaliukas ar plunksnelė ir demonstruojamas taisyklingas ir netaisyklingas garso tarimas. Galima pridėti prie nosies landų veidrodį – jis aprasoja labiau, kai per daug oro išeina pro nosį.

GARSAS P

Kalbos padargų padėtis

Tai uždarumos sprogstamasis lūpinis priebalsis. Lūpos tarimo metu susispaudžia, oras, einantis iš plaučių, neužkliudo balso klosčių, išstumiamas laukan, susprogdina lūpų sudarytą uždarumą. Tariant **PO**, **PIE** lūpos labai atkišamos į priekį. Liežuvio galiukas atitrauktas nuo apatinių dantų, o jo nugarėlės užpakalinė dalis nežymiai pakyla prie minkštojo gomurio, bet jo neliečia – įgauna prijungiamo balsio padėti: **PA**, **PO**, **PU**, **PE**, **PI**. Tariant skiemenis **PE**, **PI**, lūpos prisispaudžia prie dantų. Minkštasis gomurys pakeltas, todėl oras į nosį nepatenka. Balso klostės praviros, nevirpa. Iškvepiama oro srovė stipri.

Mokinys mato suspaustas lūpas ir staigų lūpų atsivėrimą (sprogimą), apatinio žandikaulio nusileidimo judejį. Jaučia ant rankos staigią ir šiltą oro srovę.

Garso P tarimo mokymas

Dauguma mokiniių, stebėdami mokytojo kalbos padargų (lūpų) veiklą, jausdami šiltą oro srovę ant rankos, kontroliuodami savo tarimą veidrodyje, pradedama tarti garsą **P** ir skiemenis **PA**, **PA**.

Mokydamas tarti garsą **P** mokytojas privalo:

- per daug nesuspausti lūpų;
- vengti labai stiprios iškvepiamo oro srovės;
- kalbėti natūraliai.

Garso P tarimo trūkumai

1. Vietoj garso **P** girdėti garsas **F** (frikatyvusis). Pučiama per nepilnai suspaustas lūpas ir todėl pro jas eina oras.

Šis trūkumas taisomas taip. Prieš veidrodį mokytojas parodo lūpų susiglaudimą ir išsižiojimą (galima truputį pabrėžtai), apatinio žandikaulio darbą. Galima pirštais lengvai suspausti mokinio lūpas, kad jis jaustų, kaip prasiveria ir vėl susiglaudžia lūpos. Ant rankos (delnu į apačią) arba su popieriaus gabaléliu leidžiama mokiniui pajusti, kad oro srovė netolygi, jaučiamas lengvas šilto oro smūgis.

2. Dalis mokinių garsą taria labai stipriai: stipriai suspaudžia lūpas, po to įvyksta per daug stiprus sprogimas.

Norint išvengti tokio tarimo, prieš veidrodį reikia parodyti, kuo skiriasi normalus ir per stiprus garso **P** tarimas.

3. Stengiamasi per daug stipriai tarti garsą **P**, išpučiami skruostai.

Šis trūkumas taisomas veidrodyje parodant šios klaidos esmę ir leidžiant pajusti mokiniui mokytojo skruostų išpūtimą.

4. Skiemenyse **AP**, **OP**, **UP** prie garso **P** pridedamas priegarsis (i, y, e) **APiGAVO** vietoj **APGAVO**, **APiLINK** vietoj **APLINK**. Priežastis – stai-gus apatinio žandikaulio nusileidimo judesys.

Taisoma prieš veidrodį demonstruojant, kad apatinis žandikaulis nejudą arba juda labai mažai. Mokytojas, laikydamas mokinio ranką prie savo gerklų, parodo, kad jos nevibruoja.

5. Girdisi minkštas **P** (**PiUPIA** vietoj **PUPA**). Taip esti tada, kai liežuvis pakeltas prie kietojo gomurio.

Taisoma parodant taisyklingą liežuvio padėtį. Labai svarbu, kad mokinys pajautų skirtumą tarp taisyklingo ir netaisyklingo garso tarimo. Labai dažnai mokinys, mokytojo tarime pajautęs šį skirtumą, pradeda tarti teisingai.

6. Vietoj garso **P** girdisi **Pch**. Taip atsitinka dėl per daug atitraukto į burnos gilumą ir pakelto liežuvio (**PchUPchA** vietoj **PUPA**).

Taisoma parodant liežuvio padėtį prieš veidrodį. Galima mentele arba pirštu lengvai prispausti liežuvio šaknį ir tarti skiemenis **PA**, **PO**.

7. Garso **P** tarimas panašus į atkemšamo butelio garsą. Oras, esantis burnos ertmėje, staigiai išspaudžiamas.

Pademonstruojama tariamo garso trūkumo esmę. Duodama pajauti ant rankos ar su popieriaus juosteles oro srovę, parodomos netaisyklingas ir taisyklingas garso tarimas. Prašoma tarti skiemenis **PAPAPA POPOPO** ir t. t.

8. Garsas **P** tariamas skardžiai: **BA** vietoj **PA** ir t. t.

Rekomenduojama garso **P** tarimą kontroliuoti taktiliniai-vibracinių pojūčiai ir kitokiai būdais, duoti pajauti balso kloščių darbą (tarant garsą **P** jos nevirpa).

9. Tariant garsą **P** girdisi čepsėjimas, čiulpsėjimas. Taip atsitinka, kai tariant garsą **P** oras ne iškvepiamas, o įtraukiamas, įsiurbiamas į burną. Taip tariant, garso **P** neįmanoma jungti su balsiais.

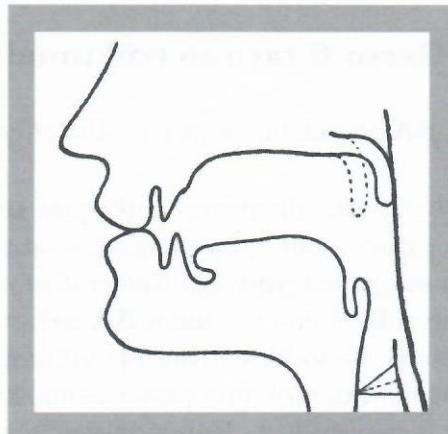
Taisomia parodant su popieriaus juoste, rankos arba su vatos gabalėliu išpučiamą oro srovę.

Kai garso **P** tarimo klaidų negalima ištisytį, dirbama 3 etapais:

- 1) pučiama į popieriaus juostelę;
- 2) prie pūtimo prijungiamas sprogimas tarp lūpų ir gaunamas garsų junginys **PF**;

3) vietoj pūtimo po sprogimo seka kvéptelėjimas, kurio oro srovė jaučiamā ant rankos, ant popieriaus juostelės ir pan. Tai kartojama keletą kartų, kol mokinys teisingai ištaria garsą **P**.

GARSAS B

Kalbos padargų padėtis

Tai sprogstamas, abilūpinis, skardusis priebalsis. Kalbos padargų padėtis tokia kaip tariant garsą **P**, tik virpa balso klostės, oro srovė daug silpnesnė, skruostai mažiau įtempti.

Mokinys mato lūpų judesius ir ant rankos ar popieriaus jaučia oro postūmį, silpnesnį negu tariant garsą **P**, gerklų, krūtinės, skruostų virpėjimą.

Garso B tarimo mokymas

Pirmiausia panaudojami išlikę mokinio klausos likučiai. Iš pradžių mokinys mëgina tarti skiemenių **BA** ir **j** išgirsti.

Jei iš karto to padaryti nepavyksta, mokytojas taria skiemenis **BA** ir **PA**, panaudodamas garso stiprinimo aparatūrą. Mokinys klauso ir pasako, kurį skiemenių tarė mokytojas. Po to taria pats.

Jei mokinui vis tiek nesiseka ištarti skiemenių **BA**, mokytojas prideda jo ranką prie savo skruosto ir taria **BABABABABA** arba **BBBBB**. Po to vėl mëgina tarti mokinys.

Kitas bûdas – mokinui liepiama suglausti lūpas, skruostai ir lūpos išsipučia. Iškvepiamoji oro srovė patikrinama ranka ar popieriaus juoste. Tuomet prie toko pūtimo jungiamas balsas – išgirstamas gaudžiantis garsas, panašus į garsą **V**.

Abilūpiam garsui ištarti mokytojas gali atliliki tokį pratimą. Smilių ir rodomajų pirštų horizontaliai prideda prie vaiko lūpų ir staigiai judesiais aukštyn žemyn suglaudžia ir išskeičia lūpas. Lūpas atpalaidavus, gaunamas greitas garso **BBB** tarimas.

Judesiai pirštu pamažu lėtėja, mokinys taria garsą **B** savarankiškai be mokytojo pagalbos ir pereina prie skiemenų **BA**, **BO**, **BU** tarimo.

Jeigu garsas **B** prapuola, reikia vėl atlikinėti pūtimo pratimus.

Garso B tarimo trūkumai

1. Tariant skiemenį **BA** ar žodžius su juo, girdisi priegarsiai **Ba**, **Bala**, y**Batai**.

Taisoma taip: prieš veidrodį, laikydamas ranką prie savo gerklų ir skruostų, mokytojas paaiškina ir parodo, kad balsas skamba suspaudus lūpas. Norint išvengti oro ėjimo pro nosį, galima paprašyti išpūsti skruostus.

2. Pusiau skardus garsas **B**. Vietoj skiemens **BA** tariamas **BpA** (**BpALA** vietoj **BALa**). Ištarus garsą **B**, balso klostės nustoja vibruti ir tariama p.

Norint išvengti šio trūkumo, mokinui paaiškinama, kad pereinant nuo garso **B** prie garso **A** balsas nenutrūksta. Pademonstruojamas skirtumas tarp tai-syklingo ir netaisyklingo garso tarimo, parašoma taisyklingai ir netaisyklingai tariami skiemens, žodžiai.

Visa tai demonstruojama prietaiso VIR ekrane, kuriamė aiškiai matosi tarimo garso kontūrai.

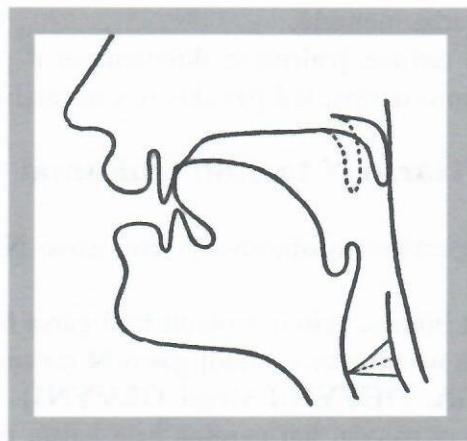
3. Vietoj garso **B** girdisi m**B**, mp (m**BATAS** vietoj **BATAS**, mp**ALANDIS** vietoj **BALANDIS**).

Taisoma kontroliuojant nosies vibraciją. Užspaudžiant nosį parodoma, kad skruostai turi būti išpūsti. Pamažu pereinama prie tarimo be nosinio uždarumo, išpūtus skruostus.

4. Trūksta garso skardumo. Vietoj garso **B** girdisi garsas **P**.

Siekiant to išvengti, mokinui leidžiama pajauti balsą gerklėse, skruostuose arba mokoma tarti garsą **B** iš naujo.

GARSAS N

Kalbos padargų padėtis

Tai uždarumas nosinis liežuvio priešakinis priedantinis garsas. Lūpų, žandikaulių, liežuvio padėtis tokia pat kaip tariant garsus **T** ir **D**, bet liežuvio galiukas su dantenomis sudaro nestiprią uždarumą. Lūpų padėtis priklauso nuo balsio, kuris tariamas po garso **N**. Liežuvio priekis skiemenyse **NA**, **NO**, **NU** ir atvirkščiuose skiemenyse **AN**, **ON**, **UN** esti prispaustas prie viršutinių dantinių. Liežuvio nugarėlės vidurinė dalis pakilusi prie kietojo gomurio. Balso klostės susiglaudusios, vibruboja. Minkštasis gomurys nuleistas, oras eina pro nosę.

Mokinys mato lūpų, liežuvio padėti. Jaučia gerklų, krūtinės, nosies kaulo vibravimą.

Garso N tarimo mokymas

Pirmiausia reikia stengtis, kad mokinys tartų garsą **N**, pasitelkdamas klausą ir regą.

Yra ir kitų būdų.

Garsas **N** tariamas nuo balsio **A** prijungiant **N – AN**.

Garsas **N** tariamas atskirai, itraukiant. Pasitelkiama lytėjimo-vibracijos kontrolė (nosies kaulo virpėjimo pajautimas).

Galima pradėti mokyti nuo garso **M**.

Bandoma tarti tarplūpinį garsą **N**. Mokinys tēsiama taria garsą **N _____**, platus liežuvis iškišamas tarp lūpų. Taip liežuvis uždaro visą burnos angą. Laiuant liežuvį tokioje padėtyje, tariami skiemensys ir žodžiai su garsu **N**.

Tarpdantinis garsas **N**. Viršutinė lūpa pakeliama, dantys apnuoginami, platus liežuvis tarp viršutinių ir apatiniai dantų, tarp dantų iškištu liežuviu tariami skiemens ir žodžiai. Jei mokinys pats nepakelia viršutinės lūpos, jam turi padėti mokytojas pirštu arba mentele.

Normalus garso **N** tarimas įvairiuose skiemenyse: iš pradžių tariama lėtai, pamažu greitinant tarimo tempą, kol pasiekiamas normalus.

Garso **N** tarimo trūkumai

1. Dažnai pasitaiko uždaras nosinumas: vietoj garso **N** tariami garsai **D** arba **T**.

Taisoma tokiais pat būdais, kaip ir mokant tarti garsą **M**.

2. Nepilnas uždaras nosinumas – vietoj garso **N** tariama **Nd** arba **Nt** (**KN-dYGA** vietoj **KNYGA**, **DEVYNtI** vietoj **DEVYNI**). Taip atsitinka todėl, kad minkštasis gomurys pakyla, kai pereina prie balsio tarimo, ir uždaro oro praėjimą į nosį. Minkštasis gomurys pakyla ne kartu su lūpų prasivėrimu, kai tariamas dvigarsis **NA**, o truputį anksčiau. Tai netaisyklingas minkštojo gomurio judesys.

Šis trūkumas taisomas pirmiausia mokiniui suteikiant galimybę išgirsti ilgai tariamą garsą **N**_____, po to prašoma, kad jis mėgintų tarti pats.

Tada tariamas skiemuo **NA** ir paprašoma atskirti garsą **N** nuo garso **A**. Tariant padaroma pauzė: **N**_____**A**. Mokiniui paaiškinama, kad tariant skiemenių **NA** nėra sprogimo, o švelniai ir sklandžiai pereinama nuo garso **N** prie garso **A** tarimo.

Taip pat tariama ir atvirkščiuose skiemenyse **A**_____**N**_____**AN**_____**A**.

Panašiai mokoma tarti ir uždarus skiemenis.

Atliekami pratimai su visais balsiais **NA**, **NO**, **NU**, **NI**, **NE**, **NÉ** ir su įvairiais žodžiais.

3. Tariant garsą **N** balsas pakeliamas (falcetinis tarimas). Dažna tokio tarimo priežastis yra ta, kad mokytojas pernelyg pabrėžia garso **N** tarimą, nosies virpėjimą, oro iškvėpimą pro nosį.

Taisant šį tarimo trūkumą, rekomenduojama tēsiama tarti garsą **A**_____**N**_____**A** ir prie savo gerklų parodyti, kad pereinant prie garso **N** nėra jokių pasikeitimų:

Taisant ši tarimo trūkumą, dėmesys sutelkiamas į nosies ir skruostų vibravimo pajautimą.

6. Taisyklingai tariant garsą **N** liežuvis iškišamas tarp suspaustų lūpų ar dantų, gali būti priglaudžiamas prie viršutinės lūpos. Tai parodo mokytojas. Toks tarimas trukdo garsą **N** natūraliai sujungti su kitais garsais ir skaityti iš lūpų.

Taisant ši trūkumą, rekomenduojama garsą tarti tarp lūpų, paskui tarp dantų ir pagaliau įtraukti liežuvį už dantų.

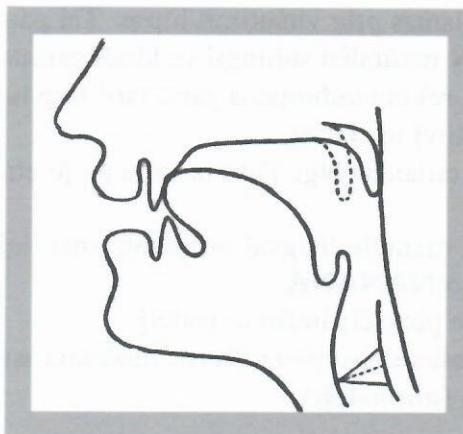
7. Kartais garsas **N** tariamas **Ng**. Toks tarimas po jo einančiam balsiui suteikia nosinį atspalvį.

Norint to išvengti, mentele lengvai prispaudžiama liežuvio šaknis ir keletą kartų tariamas skiemuo **NANANA**.

Parodyti veidrodyje plokščią liežuvio padėtį.

Jei taikant šiuos būdus nepavyksta ištarti, mokoma tarti garsą **N** tarp lūpų, tarp dantų ir už dantų (normaluji).

GARSAS T

Kalbos padargų padėtis

Lūpos atviros, jų padėtis priklauso nuo to, koks garsas bus tariamas po garso **T**. Viršutiniai ir apatiniai dantys suartėja (2–3 mm). Liežuvio galiukas prisišpaudės prie viršutinių dantenų, šonais liečia kietojo gomurio pakraščius. Balso klostės nevibruoja. Minkštasis gomurys pakeltas prie ryklės užpakalinės sieneles, todėl nepraleidžia oro į nosį. Iškvepamo oro srovė stipri.

Mokinys mato plyši tarp viršutinių ir apatinų dantų, liežuvio padėtį, apatino žandikaulio staigius judesius.

Garso T tarimo mokymas

Dauguma mokinių, parodžius kalbos padargų padėtį, geba ištarti garsą **T**. Kiti labai artimą garsą garsui **T** ištaria tarp lūpų.

Jei garso **T** mokinys nepajégia ištarti, galima mokyti nuo garso **P**. Liežuvis iškišamas tarp viršutinių ir apatinų dantų ir tariamas skiemuo **PA**. Garsas įgyja garso **T** atspalvį. Po to pirstais lūpos nustumiamos atgal ir tariamas tarpdantinis garsas **T**. Nuo šio garso pamažu pereinama prie normalaus garso tarimo.

Galima mokyti ir kitu būdu. Tariamas tarplūpinis garsas **T** ir tarimo momentu atitraukiamas tik viršutinė lūpa – išgirstamas sprogimas ir susidaro garsas **T**. Paskui liežuvis atitraukiamas už dantų.

Visas darbas, mokant tarsi garsą **T**, atliekamas prieš veidrodį.

Iškvepamo oro srovės stiprumą ir šilumą mokinys pajaučia laikydamas rankos delną prie burnos ar priartinęs popieriaus juostelę, kuri išpučiant orą linksta.

Garso T tarimo trūkumai

1. Apatinis žandikaulis staigiai atsitraukia, iškreipia natūralų vaizdą ir trukdo tarti uždarus skiemenis **AT(y)**, **OT** ir pan. Garsas **T** igauna garso **G** atspalvį.

Taisoma prieš veidrodį – laikant mokinio ranką prie mokytojo smakro parodomos apatinio žandikaulio natūralus judėjimas.

2. Liežuvis iškišamas tarp viršutinių ir apatinų dantų.

Taip kartais esti pradžioje, kol mokoma tarti garsą **T**, paskui pamažu liežuvio priekis atitraukiamas už viršutinių dantų.

3. Vietoj sprogstamo garso **T** girdisi **Th (ThAKAS – TAKAS)**. Liežuvio galiukas tarp dantų ar už dantų ne prisispaudžia, o palieka siaurą plyštį, pro kurį eina oras.

Kad taip neatsitiktų, ant rankos paviršiaus (delnu į apačią) ar su popieriaus juoste duodama mokinui pajauti iš burnos išeinančios oro srovės skirtumą.

Pravartu palyginti garsų **P** ir **T** tarimą, pabréžiant sprogimo panašumą.

Dar vienas būdas – iškišti liežuvį tarp lūpų, pūsti orą, paskui pirštais atitraukti lūpas ir vėl pūsti orą su tarpdantiniu **T**. Po to atitraukti liežuvį už dantų.

4. Tariant garsą **T**, sprogimą lydi priegarsis **I – TI** (be balso). Taip atsitinka todėl, kad liežuvio šonai atitrūksta nuo gomurio kraštų, todėl atsiranda plyšys, pro kurį triukšmingai praeina oras.

Šio trūkumo išvengiama taisant liežuvio padėtį – jis turi prisiglausti prie šoninių krūminių dantų. Galima kurį laiką tarti tarpdantinį garsą **T**. Po to atitraukti liežuvį už dantų.

5. Garsas **T** minkštinamas (**Tia, Tio, Tiu...**). Oro pūtimo metu liežuvio nugarėlės vidurinė dalis pakyla prie kietojo gomurio.

Kad taip neatsitiktų, laikinai tariamas tarpdantinis garsas **T**, kad liežuvis priekine dalimi susiliestų su dantimis.

6. Uždaruose skiemenyse **AT**, **OT**, **UT**, **ET** garsas **T** tariamas su priegarsių **ATa**, **OTa**.

Taisant tokį tarimą pirmiausia patikrinama, ar šio trūkumo nėra tariant garsą **P**. Jei garsas **P** tariamas taisyklingai, mokinui parodomos skirtumas arba garsos **P** ir **T** tarimo **t** su priegarsių.

7. Garsas **T** pakeičiamas garsu **D**, t. y suskardinamas.

Taisoma pridedant ranką prie gerklų, kad mokinys pajautų, jog tariant garsą **T** nėra vibravimo. Tariant garsą **D** vibravimas jaučiamas.

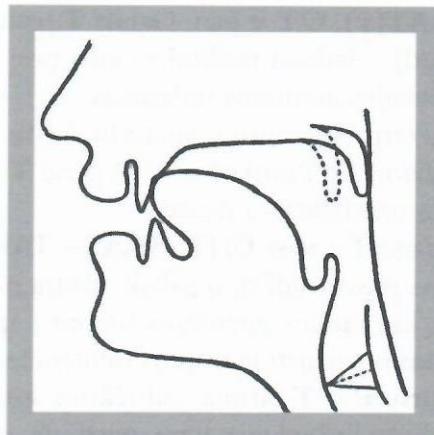
8. Tariant garsą **T** girdisi garsas, panašus į atkemšamo butelio skleidžiamą garsą.

Taisant šį trūkumą, rekomenduojama pakartoti garso **P** tarimą. Paskui palyginamas abiejų garsų tarimas.

9. Garsas **T** panašus į saldainio čiulpimą, kai oras ne išpučiamas, o įtraukiamas.

Taisant šį trūkumą, dar kartą patikslinamas garso **P** tarimas ir lyginama su garso **T** tarimu. Parodoma ir leidžiama pajauti oro sprogimą, prie lūpų pridėjus popieriaus juostelę ar priartinus vatos gumulėlį.

GARSAS D

Kalbos padargų padėtis

Tai uždarumos sprogtamasis, liežuvio priešakinis, dantinis, skardusis prie-balsis. Sprogimas įvyksta atitraukiant liežuvį, jis silpnesnis negu tariant garsus **P** ir **B**. Lūpų, liežuvio, minkštojo gomurio padėtis tokia pat, kaip ir tariant garsą **T**, balso klostės vibravoja, todėl garsas **D** yra skardus.

Garso D tarimo mokymas

Pirmiausia būtina panaudoti mokinio klausos likučius, taikant tuos pačius darbo būdus, kaip mokant tarti garsą **B**.

Tariamas skiemuo **TATATA**, parodomas ir pajaučiamas kaklo vibravimas. Keletą kartų kartojamas skiemuo **DADADA**.

Jei mokinys gerai taria garsą **B**, siūloma tarti **BABABABADADA**, kontroliuojant savo tarimą, pridėjus ranką prie mokytojo ir savo gerklų.

Kitas būdas – liežuvis iškišamas tarp lūpų ir tariamas skiemuo **BABABA**. Girdisi tarplūpinis garsas **D**, kuris įtvirtinamas skiemenyse, žodžiuose už dantų. Po to liežuvis įtraukiamas ir tariamas taisyklingas garsas **D**.

Garso D tarimo trūkumai

1. Vietoj garso **D** tariamas garsas **T**. Taip esti, kai mokinys nejaučia balso klosčių vibravimo.

Taisant šį trūkumą, reikia patikrinti garso **B** tarimą. Po to akcentuojamas

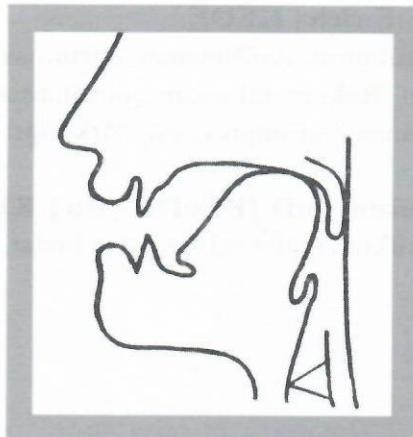
gerklų ir krūtinės vibravimas. Jei garso ištarti nepavyksta, naudojami tie patys būdai, kaip ir mokant tarti garsą **D**.

2. Pusiau skardus garso **D** tarimas su dusliuoju priebalsiu, pvz., **RUDpUO** vietoj **RUDUO**, **KEDnĘ** vietoj **KEDĘ**.

Norint išvengti šio trūkumo, išaiškinamas skirtumas tarp taisyklingo ir ne-taisyklingo garso tarimo. Rekomenduojama pirmiausia tarti skiemenis, kurie sudaro žodį, paskui skiemenis sujungti į žodį. Atkreipti dėmesį, kad balsas ne-nutrūksta.

3. Vietoj garso **D** tariamas **nD** (**KEDĘ** vietoj **KEDĘ**, **MEnDIS** vietoj **MEDIS**). Įveikiant šį trūkumą taikomi tie patys būdai, kaip ir mokant taisyklingo garso tarimo.

GARSAS K

Kalbos padargų padėtis

Priebalsis **K** ir priebalsis **S** yra dažniausiai lietuvių kalboje.

Lūpos ir tarpas tarp dantų (viršutinių ir apatinių) priklauso nuo garso, kuris tariamas po garso **K**, pvz., **KA KO KU KI**. Liežuvio galiukas atitrauktas nuo apatiniių dantų. Tariant garsą **K** su balsiais **A, O, U**, liežuvis esti nutolęs nuo dantų, o tariant **KE, KI** liežuvis artėja prie dantų ir atsiremia į juos. Uždaruma, kurią išsprogdina oras, susidaro tarp liežuvio nugarėlės užpakalinės dalies ir minkštojo gomurio priešakinio pakraščio. Pakeltas minkštasis gomurys uždaro oro ejimą pro nosį. Balso klostės laisvos, nevibruoja. Iškvepiamo oro srovė stipri kaip tariant garsus **P** ir **T**.

Mokinys mato burnos vaizdą. Jis panašus į padėtį, kai tariami balsiai su garsu **K** (**KA, KE, KI**), o tariant su balsiais **O, U** (**KO, KU**) liežuvio nematyti. Taip pat matosi lengvai judančios gerklės. Mokinys jaučia šiltą iškvepiamo oro srovę ir judantį poliežuvinių kaulą.

Garso K tarimo mokymas

Atskirais atvejais garso **K** tarimą mokiniai suvokia mėgdžiodami ir remdamiesi rega, kai labiau išsižiojus mato, kaip juda liežuvis, ir pridėję prie burnos ranką jaudami stiprią oro srovę. Iš dalies liežuvio judesius galima pajauti priedėjus ranką prie gerklės.

Mokant tarti garsą **K**, panaudojami mokinio klausos likučiai.

Kitas būdas – remtis garsu **T**.

Mokinys energingai su intervalu taria skiemenių **TA**, **TA**, **TA** ir tuo pat metu jo liežuvio nugarėlės priekinę dalį prispaudžia mentele ar zondu. Girdisi skiemuo **TIA**. Tada liežuvis dar paspaudžiamas gilyn – ištariamas skiemuo **KIA**. Dar toliau pastūmus mentelę ar zondą, girdisi skiemuo **KA**.

Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad laikas tarp tariamų **TA** **TIA** **KIA** **KA** gali būti įvairus. Kai kuriems mokiniams užtenka vienų pratybų, o kitiems reikia kelių. Kartais ir ilgiau tenka mokyti tarti kiekvieną skiemenių (**TIA**, **KIA**, **KA**).

Mokinjų reikia išmokyti, kad jis tartų garsą **S** ir atitrauktų atgal liežuvį į garsą **K** padėti.

Garso K tarimo trūkumai

1. Neaiškūs garsai gerkllose, panašūs į duslų kosulį. Liežuvis tariant garsą **K** nedalyvauja. Garsas **K** gali suskardėti dėl balso klosčių susilietimo.

Tokiu atveju tarti garsą **K** pradedama mokyti iš naujo.

2. Vietoj garso **K** tariamas ir girdisi garsas **CH**. Taip atsitinka, kai liežuvis nepakankamai prisispaudžia prie gomurio, todėl lieka tarpelis, pro kurį su ūžesiui praeina oras.

Taisant šį trūkumą pademonstruojamas iškvepiamo oro srovės pobūdis (stipresnis, silpnesnis) tariant garsus **K** ir **CH**.

Paveikslėlyje parodoma liežuvio padėtis, kaip jis prisispaudžia prie gomurio tariant garsą **K**.

Jei šie būdai neduoda laukiamų rezultatų, mokoma iš naujo.

3. Garsas **K** minkštinamas (**KiATÉ**, **KiOJA** vietoj **KATÉ**, **KOJA**). Taip esanti, kai liežuvis pasistumia į priekį, o jo vidurinė dalis prisispaudžia prie kietojo gomurio užpakalinio pakraščio.

Šis trūkumas taisomas parodant prieš veidrodį ir profilyje, kada tariant garsą **K** liežuvis prisiliečia prie gomurio.

Pagalbinėmis priemonėmis liežuvis pastumiamas atgal. Mokinui parodoma, kad savo pirmatais gali pastumti liežuvį atgal.

4. Gerklinis garsas **K**. Tokio tarimo priežastis – liežuvio šaknies susilietimas su minkštuoju gomuriu ir ryklės sienele.

Prieš veidrodį parodomas skirtumas tarp taisyklingo ir netaisyklingo garso tarimo arba mokoma tarti iš naujo (**TA**, **KIA**, **KA**).

5. Garsas **K** tariamas su priegarsiais, panašiais į garsus e, y, pvz., **EIKy**, **RA-ŠYKe**, **RAŠYKy**. Panaši klaida galima ir tariant garsus **P** ir **T**.

Taisant šį trūkumą siūloma tarti garsą **K** kontroliuojant gerklę judesius ranka.

6. Garsas **K** pakeičiamas garsu **G** dėl vibruijančių balso klosčių.

Siekiant to išvengti patikrinama, ar neskardinami garsai **P** ir **T**, ištaisomas jų tarimas. Parodomas skirtumas tarp garsų **K** ir **G** tarimo, taip pat ir **T** **D**,

Garsas K

P ____ B. Pridedama ranka prie gerklės ir stengiamasi, kad jos virpėtų, kartu galima naudoti ir popieriaus juostelę.

7. Tariant garsą **K** girdisi garsas, panašus į atkemšamo butelio garsą. Priežastis – susiliečia balso klostės.

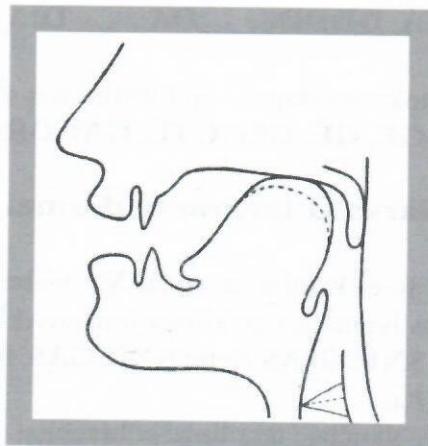
Taisant šį trūkumą rekomenduojama tarti visus 3 garsus ir skiemenis vieną po kito:

P ____ T ____ K, AP ____ AT ____ AK.

Garso įtvirtinimo pradžioje mokinys turi tarti garsą **K** su kvėptelėjimu. Artikuliacija gali būti pabrėžta.

Garso **K** tarimo klaidų taisymas, garso įtvirtinimas kartais užtrunka ilgokai.

GARSAS G

Kalbos padargų padėtis

Kalbos padargų padėtis ir artikuliacija tokia pat, kaip ir tariant garsą **K**. Skiriiasi tik tuo, kad balso klostės tariant garsą **G** esti susiglaudusios ir vibrusoja, o iškvepiamo oro srovė silpnėsne negu tariant garsą **K**.

Garso G tarimo mokymas

Mokant tarti garsą **G**, pirmiausia pakartojamas garso **K** tarimas.

Keletą kartų tariama **KAKAKAKA**, paskui, pridėjus ranką prie kaklo (gerklę), mėginama tarti **GAGAGAGA**. Paažkinamas skirtumas tarp garsų **K** ir **G** tarimo.

Mokinys jau geba tarti garsą **D**, todėl analogiškai tariami skiemens **BABA-BABAGA**. Mokinys atidžiai išklauso, kaip tariami šie skiemens, atkreipdamas dėmesį į skirtumus ir stengiasi taip pat tarti.

Teigiamų rezultatų duoda skiemenu tarimas tokia tvarka:

PAPAPA – BABABA

TATATA – DADADA

KAKAKA – GAGAG

arba

BADAFA, BADAGA

Dar vienas būdas išmokyti tarti garsą **G** yra toks pat, kaip ir mokant tarti garsą **K**, t. y. remiamasi garsu **T**:

DDD DIA, DIA, DDDDA DIA GIA GA.

Paskutinis garso **G** mokymo etapas – jo įtvirtinimas skiemenyse ir žodžiuose: **GA, GO, GU, GI, GE, GĖ, GEGUTĖ, GANDRAS.**

Garso G tarimo trūkumai

1. Garsas **G** tariamas su e skambesių: e**GALVA** vietoj **GALVA**.

Šis trūkumas taisomas lyginant taisyklingą ir netaisyklingą garso **G** tarimą.

2. Pusiau skardus **G**: **SNIEGkAS** vietoj **SNIEGAS, MIEGkA** vietoj **MIE-GA**. Skardumas nutrūksta.

Panaudojami klausos likučiai, taktiliniai-vibraciniai pojūčiai, atkreipiama mokinio dėmesys, kad skiemuo **GA** tariamas balsingai. Mokytojas taria garsą taisyklingai ir netaisyklingai ir tarimo skirtumus duoda pajauti mokinui.

3. Duslinimas. Vietoj garso **G** tariamas garsas **K**, nes balso klostės išskėstos ir nevibruoja.

Šis trūkumas šalinamas taikant būdus, kuriais buvo mokoma tarti garsą **G**.

4. Vietoj garso **G** tariama **NG** arba **NK**: **NGALVA** vietoj **GALVA, LAN-KAS** vietoj **LANGAS**.

Įsaiškinti skirtumą. Panaudoti taktilinius-vibracinius pojūčius. Jei tai nepadeda, mokoma tarti garsą iš naujo.

5. Garsas **G** keičiamas garsu **H**: **HEHUTĖ** vietoj **GEGUTĖ**. Tarp liežuvio ir gomurio lieka plyšys, todėl ištariamas garsas **H**.

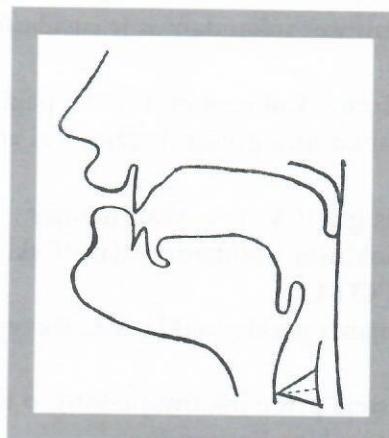
Rekomenduojama tarti skiemenis **KAKA** ir pereiti prie **GAGAGA** tarimo.

Jei to padaryti nepasiseka, mokoma tarti garsą **G** remiantis garsu **D** ir skiemenu **DADADA – GIA, GIO, GA, GO**.

6. Garsas **G** keičiamas garsais **Y** ir **E**. – vietoj garso **G** tariami garsai **Y** ir **E**: **YALVA, SAEA** vietoj **GALVA, SAGA**.

Įveikiant šį trūkumą taikomas garso **G** mokymo nuoseklumas.

GARSAS F

Kalbos padargų padėtis

Apatinė lūpa priartėja prie viršutinių dantų, lieka maža angelė orui iškvępti. Viršutinė lūpa truputį pakelta. Skiemenyse **FO**, **FU** lūpos atsikiša į priekį, **FE**, **FI** lūpos atitrauktos atgal. Viršutiniai dantys matomi, apatiniai pasislėpę po apatinę lūpą. Liežuvio nugarėlė tariant garsą **F** plokščia, o žodžiuose liežuvio padėtis priklauso nuo garso, su kuriuo tariamas (jungiamas). Minkštasis gomurys pakeltas, prispaustas prie užpakalinės ryklės sienelės, oro praėjimas į nosį uždarystas. Balso klostės nevibruoja. Iškvepiamo oro srovė stipri.

Mokinys mato pakeltą viršutinę lūpą ir viršutinius dantis ir prie viršutinių dantų pakeltą apatinę lūpą. Jaučia šaltą, stiprią iškvepiamo oro srovę, kylančią į viršų.

Garso F tarimo mokymas

Pirmiausia mokinui prieš veidrodį parodoma kalbos padargų padėtis ir paaiškinamas garso **F** tarimas.

Jei mokinui iš karto nepavyksta ištarti garso **F**, tai reikia suartinti viršutinę ir apatinę lūpas ir pūsti. Pučiant lūpa gali būti pakeliama pirštais, o apatinė refleksiškai prispaudžia prie viršutinių dantų. Šis pratimas kartojamas tol, kol iprantama apatinę lūpą pakelti į viršų.

Pradžioje, kol garsas **F** automatizuosis, jį reikia tarti ilgiau (tęsiama) negu natūraliai kalbant, kad ištvirtintų ir diferencijuotųsi jo tarimas.

Mokant tarti garsą **F**, mokinys viena ranka jaučia (kontroliuoja) iškvepiamo oro srovę, kita – nevibruojančias gerklas.

Būtina panaudoti mokinio klausos likučius.

Garso F tarimo trūkumai

1. Garsas **F** pakeičiamas garsais **P** arba **V**. Apatinė lūpa per daug prispausta prie viršutinių dantų, kartais net sukandamos ir susidaro ne aukštuma, o uždaruma.

Taisant šį trūkumą prašoma, kad mokinys ranka pajauštų oro srovės pobūdį ir kaip ji keičiasi priklausomai nuo plyšio dydžio. Tai atliekama žiūrint į veidrodį.

2. Garsas **F** pakeičiamas garsu **V**, t. y. skardinamas.

Siekiant to išvengti mokiniui duodama pajausti skirtumą gerklėje, tariant garsus **F** ir **V**: **FOTO – VOTO**.

Viena ranka kontroliuojama gerklę veikla, kita iškvepiamoji (gerklėje ir oro srovėje).

3. Apatinė lūpa nepriartėja prie viršutinių dantų, o tik prasiliečia prie viršutinės lūpos. Dėl to mokinys tik pučia tarp lūpų.

Šis tarimo trūkumas taisomas mokant tarti garsą **F** žiūrint į veidrodį ir jausti oro srovę ranka. Jei tai nepadeda, viršutinė lūpa vienu pirštu pakeliamas, o apatinė lūpa kitu pirštu priglaudžiamas prie viršutinių dantų.

Visa tai daroma žiūrint į veidrodį. Mokinys turi pats atlikti nurodytus pratimus tol, kol išmoksta tarti taisyklingai.

4. Oro srovė eina ne pro lūpų vidurį, o pro burnos kampus (kairijį arba dešinijį).

Šis trūkumas taisomas pirštais švelniai paspaudžiant burnos kampus, kol lūpų padėtis tampa taisyklinga.

5. Mokinys taria minkštą garsą **F**: **FiOTO** vietoj **FOTO**. Taip atsitinka, kai liežuvius įsiminia ir išsilenkia.

Šis trūkumas įveikiamas mentele ar zondu paspaudžiant liežuvį. Tuomet atliekami įvairūs garso įtvirtinimo pratimai:

F _____ **F** _____ **F** _____

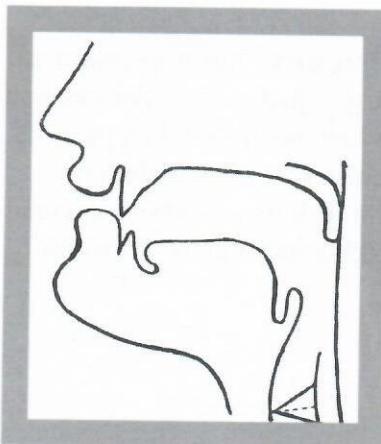
FA _____ **FO** _____ **FU** _____ **FI** _____ **FE** _____ **FÉ** _____

AF _____ **OF** _____ **UF** _____ **IF** _____ **EF** _____ **EF** _____

AFA, AFO, AFU, AFI, AFE, AFÉ

OFA, OFO, OFU, OFI, OFE, OFÉ ir pan.

GARSAS V

Kalbos padargų padėtis

Apatinė lūpa liečia viršutinius dantis, viršutinė lūpa lengvai pakelta, viduryje – plyšelis orui išeiti. Lūpos įtemptos mažiau negu tariant garsą **F**. Viršutiniai dantys matomi, o apatiniai pasislėpę po apatinė lūpa. Liežuvis ir minkštasis gomurys tokioje pat padėtyje, kaip ir tariant garsą **F**. Iškvepiamo oro srovė žymiai silpnesnė negu tariant garsą **F**.

Mokinys mato prisiglaudusią prie viršutinių dantų apatinę lūpą, pakeltą viršutinę lūpą, viršutinius dantus. Jaučia oro srovę ir gerklų vibraciją. Apatinė lūpa mažiau įtempta, siauresnis plyšelis tarp apatinės lūpos ir viršutinių dantų.

Garso V tarimo mokymas

Kadangi garso **V** tarimas nuo garso **F** tarimo skiriasi tik skardumu ir kiek silpnesne iškvepiamo oro srove, tarti garsą **V** mokoma remiantis garsu **F**, įjungiant balsą. Jaučiama krūtinės arba gerklų vibracija.

Tariant garsus **V** ir **F**, būtina panaudoti klausos likučius, palyginti iškvepiamo oro srovę. Būtina stebėti, kad nebūtų tariama pro nosį. Tam tikslui viena ranka tikrinamas balsas, o kita – iš burnos einanti oro srovė.

Garso V tarimo trūkumai

1. Garsas **V** pakeičiamas garsu **B**. Apatinė lūpa per daug stipriai prispaudžia ma prie viršutinių dantų, kartais prikandama, todėl sudaro ne angelę orui išeiti, o uždarumą: **VATA – BATA**.

Garsas V

Šis trūkumas atsiranda, kai mokytojas, aiškindamas garso **V** tarimą, sukanda apatinę lūpą ir atskirai netaisyklingai su sprogdinimu taria izoliuotą **V**.

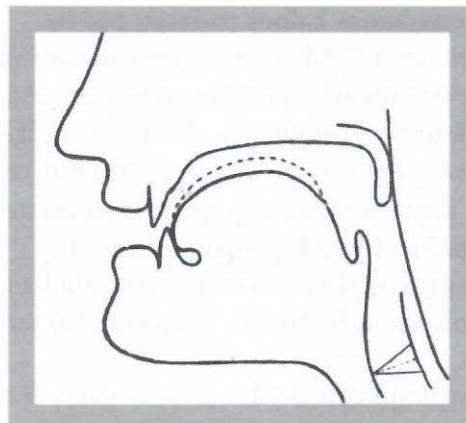
Įveikti šiam trūkumui reikia remtis taktiliniai-vibraciniai pojūčiai, klaušos likučiais.

2. Sniaukrojantis (nosinis garso tarimas) atsiranda, kai minkštasis gomurys nuleistas, oras eina pro nosį. Apatinė lūpa per daug susiglaudžia su viršutiniais dantimis, nėra ankštumos orui išeiti, todėl jis patenka į nosį.

3. Vietoj garso **V** tariamas **F**, t. y. suduslinamas.

Siekiant įveikti šį tarimo trūkumą duodama pajauti tariamo garso vibravimą ir oro srovės stiprumą. Lyginama su garso **F** tarimu.

GARSAS S

Kalbos padargų padėtis

Tai vienas dažniausiu lietuvių kalbos priebalsių.

Lūpos ištemptos, jų padėtis panaši į šypseną ir priklauso nuo po jo einančio garso. Tariant skiemenis **SI** ir **SE** lūpos lengvai prispaudžia prie dantų, o skiemenyse **SO** ir **SU** – suapvalinamos. Priešakinė liežuvio dalis priartėja prie viršutinių dantenių (alveolių), o liežuvio viršūnė nuleidžiama prie apatinių dantų. Liežuvio nugarėlė išlenkta, šonai prigula prie viršutinių šoninių dantų ir neleidžia orui eiti pro šonus. Išilgai liežuvio viduryje pasidaro griovelis, kuriuo nukreipiamas oro srovė į priekį. Atstumas tarp viršutinių ir apatinių dantų 1–2 mm. Tariant su balsiais **I**, **E**, **A**, **Y**, dantys apnuoginami, o skiemenyse **SO**, **SU** juos beveik uždengia atskišusios lūpos. Pakeltas minkštasis gomurys neleidžia orui patekti į nosį. Balso klostės išskėstos, laisvai praleidžia iškvepiamą orą į burnos ertmę. Iškvepiamo oro srovė siaura, stipri ir šalta.

Mokinys mato dantų padėti, burnos kampus, plačią pakeltą liežuvio priekinę dalį prie viršutinių dantenių, liežuvio galą, atremtą į apatinės dantenes, ir liežuvio viduriu einanatį griovelį. Jaučia stiproką šalto oro srovę, nukreiptą įstrižai žemyn.

Garso S tarimo mokymas

Mokyti tarti garsą **S** pirmiausia pradedama mègdžiojimo bûdu.

Mokytojas parodo savo kalbos padargų padėtį ir artikuliaciją, duoda pajauti oro srovę, pamatyti liežuvio galiuką, kuris yra prie apatinių dantų, griovelį liežuvio viduryje, truputį pakeltą priekinę liežuvio nugarėlės dalį, šonus, prigludusius prie viršutinių šoninių dantų.

Visa tai mokytojas parodo mokinui, pasisodinęs jį greta savęs prieš veidrodį, ir ilgai tardamas garsą **S**. Tardamas garsą mokytojas priartina mokinio ranką prie savo burnos, kad jis pajautų iškvepiamo oro srovę. Taria ilgiau, plačiau atverdamas burną, parodydamas kalbos padargų padėtį.

Kontrolei tinkta prietaisas I-2-M, kurio ekrane matosi siaura vertikali juosta.

Jei mokinui nepavyksta iš karto taisyklingai ištarti garso **S**, mokoma etapais.

1 etapas. Tarplūpinė garso artikuliacija. Mokytojas plačiai iškiša liežuvį tarp lūpų ir pučia. Oro srovė eina pro plyšį, kuris susidaro tarp viršutinės lūpos ir liežuvio. Srovę galima pajauti ranka ar popieriaus juoste. Jei nesusidaro griovelis, liežuvio vidurį galima lengvai prispausti zondu.

Kurį laiką tarplūpinis garsas **S** tariamas skaitant, atliekant įvairias pratybas.

2 etapas. Tarpdantinis garso **S** tarimas. Taip esti, kai tariant tarplūpinį **S**, pakeliamą viršutinę lūpą.

3 etapas. Normali artikuliacija. Mokinys taria garsą **S** sukandęs dantis. Atstumas tarp viršutinių ir apatinių dantų gali būti 1–2 mm.

Laikas tarp 3 etapų gali būti įvairus, bet verčiau neskubėti. Vienas etapas gali tapti kelias savaites.

Reikėtų prisiminti, kad mokant tarti garsą būtina atsižvelgti į kalbos padargų padėtį: žandikaulį, plyšį tarp viršutinių ir apatinių dantų, jų sukandimą bei augimą. Tai turi įtakos garso tikslumui. Svarbu, kad mokinys taisyklingai artikuiliuotų garsą, o vėliau, kai išaugus dantys, garsas bus normalus. Jei vaiko dantys turi kokių nors pakitimų, reikia kreiptis į stomatologą.

Garso S tarimo trūkumai

Garsų **S**, **Z**, **C** tarimo trūkumai vadinami sigmatizmu.

Kadangi kurtieji garsus tarsi išmoksta ne klausa, bet pasitelkdami regos ir taktilinius-vibracinius pojūčius, jų tarties trūkumai yra ne tokie, kokių pasitaiko tarp girdinčiųjų. Kurtiems vaikams būdingi trūkumai, kurių tarimą sunku kontroliuoti rega ir lietimu. Be to, kurčiojo tarties trūkumai skamba šiurkščiau.

Dažnesni garso **S** tarimo trūkumai.

1. Lūpos per daug ištemptos į šonus, todėl negražiai atrodo ar atsiranda neįreikalingų grimasų. Tokio tarimo priežastis gali būti pabrėžta artikuliacija.

Stengiantis įveikti šį trūkumą, siūloma prieš veidrodį parodyti iškreiptą artikuliaciją, paskui atliliki įvairius pratimus ir įtvirtinti taisyklingą lūpų padėtį.

2. Garsas **S** tariamas minkštai, nes per daug pakyla liežuvio nugarelė: **SiAKO, SiŪRIS** vietoj **SAKO, SŪRIS**.

Taisyklingai tarti reikėtų mokytį remiantis tarpdantiniu tarimu.

3. Nėra būdingo garso **S** švilpimo. Girdisi silpnas triukšmas dėl iškvepiamo oro, kuris plačiai išeina pro plyšį tarp viršutinių ir apatinių dantų. Liežuvis guli burnos dugne.

Trūkumas taisomas prieš veidrodį mokant lenkti liežuvį, siekiama, kad jis atsidurtų reikiamoje padėtyje, tėsiamais tariamas garsas **S** ir kontroliuojama oro srovė. Naudinga liežuvio padėtį parodyti ranka.

Jei šis būdas neduoda laukiamų rezultatų, taikoma tarpdantinė artikuliacija.

4. Švilpimo stoka, nes priekinė liežuvio dalis visai prisiglaudžia prie dantų ar dantenu i ar plyšys tarp dantų neleidžia orui išeiti. Girdisi įvairūs garsai, panašūs į **T**, **C**. Tai labiausiai paplitęs garso **S** tarimo trūkumas tarp kurčiųjų. Jis kartais atsiranda dėl mokytojo netaisyklingai demonstruojamos garso **S** artikuliacijos – jo viršutiniai ir apatiniai dantys yra tiesiogiai suglausti. Normalus sukandimas yra toks, kai viršutiniai dantys truputį išsikiša į priekį.

Įveikiant šį trūkumą, rodoma prieš veidrodį, kaip taisyklingai sukandami dantys, jei nėra kokių nors organinių pakitimų. Atkreipiamas dėmesj ir į tai, kad liežuvio galiukas būtų už priekinių apatiniai dantų, tokia padėtis nuolat rodoma.

Jei mokinys pats negali nuleisti liežuvio galio už priekinių dantų, liežuvius prilaikomas zondu ir tokia padėtis įtvirtintama. Mokinys skatinamas atliliki pratimus savarankiškai, žiūrint į tarimo profilį.

4. Vietoj švilpimo girdisi šnypštimas, garsas panašus į **Š**. Taip atsitinka, kai liežuvius pakyla aukščiau, atsiranda įduba, dėl kurios ir girdisi šnypštimas.

Taisant šį trūkumą, reikia gržti prie tarpdantinės artikuliacijos (2 etapas), paskui pratintis liežuvį atitraukti už dantų.

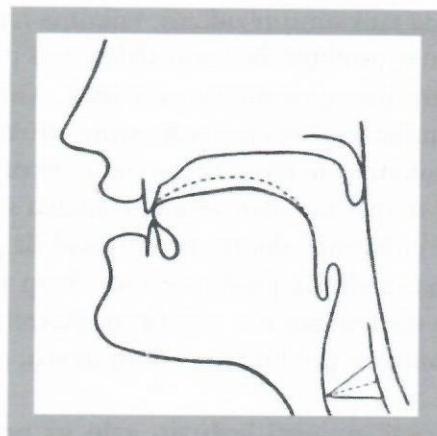
5. Šoninis sigmatizmas – vietoj švilpimo girdisi garsas **L** arba garsas **H**. Toki tarimą lemia netaisyklinga liežuvio padėtis. Jo šoniniai kraštai ir šoniniai dantys sudaro ankstumas, pro kurias eina oras.

Kad to išvengtų, mokinys turi iškišti platų liežuvį tarp lūpų ir pūsti, t. y. remiamasi tarplūpiniu tarimu. Pamažu liežuvio viduryje susidaro griovelis. Nuo tarplūpinės artikuliacijos pereinama prie tarpdantinės artikuliacijos. Paskui liežuvius patraukiama už dantų. Nereikia skubėti. Jei griovelis liežuvio viduryje nesusidaro, paméginama sudaryti jį zondu.

6. Vietoj garso **S** tariamas garsas **Z**, t. y. suskardinamas.

Taisoma taip: mokinio ranka pridedama prie gerklų, kad pajauštų, jog tariant garsą **Z** balso klostės virpa, o tariant garsą **S** nevirpa.

GARSAS Z

Kalbos padargų padėtis

Lūpos, apatinis žandikaulis, liežuvis ir minkštasis gomurys tokioje pačioje padėtyje kaip tariant garsą **S**, tik liežuvio nugarelė pakyla truputį aukščiau negu tariant garsą **S**. Dėl to burnos ertmė nežymiai susiaurėja. Balso klostės susiglaudžia ir vibrusoja. Iškvepamo oro srovė silpnės negu tariant garsą **S**, nes vibruijančios balso klostės susilpnina oro skverbimąsi pro burnos plyši.

Mokinys mato lūpų, dantų ir priekinės dalies liežuvio padėtį, ypač jei daugiau išsižiojama, ranka pajaučia iškvepiamą šaltą oro srovę, nukreiptą žemyn, ir krūtinės bei gerklų vibravimą.

Garso Z tarimo mokymas

Tarti garsą **Z** mokoma pakartojuς garso **S** tarimą.

Mokytojas ištėstai taria garsą **S**_____ ir taria su balsu, leidžia pajauti gerklų vibravimą ir iškvepamo oro srovę.

Po to mokinys taria kartu su mokytoju.

Mokinio ir mokytojo tarimas, panaudojant visus pojūčius, kartojamas keletą kartų.

Garso **Z** tarimas įtvirtinamas tariant skiemenis **ZA**, **ZO**, **ZU**, **ZI**, **ZE**, **ZÉ**, **AZA**, **OZO** ir pan.

Garso Z tarimo trūkumai

1. Vietoj garso **Z** tariamas garsas **J** arba **Y**: **JEBRAS** vietoj **ZEBRAS, JY-LĖ** vietoj **ZYLĖ**. Priežastis – per platus burnos plysys, iškvepiamo oro srovė labai silpna, todėl nebéra būdingo garsui **Z** šlamesio (virpėjimo). Priartinus mokinio ranką prie burnos ir tariant garsus **J** ir **Z**, pajaučiama, kad oro srovė labai menka.

Taisant šį trūkumą, pirmiausia reikia taisyklingai tarti garsą **S**_____, po to pereinama prie garso **Z** tarimo – tariama stipriai, laikant vieną mokinio ranką prie burnos, kitą prie gerklų.

Kitas būdas: tariamas tarpdantinis garsas **Z**, po to mokomasi artikuliuoti normaliai.

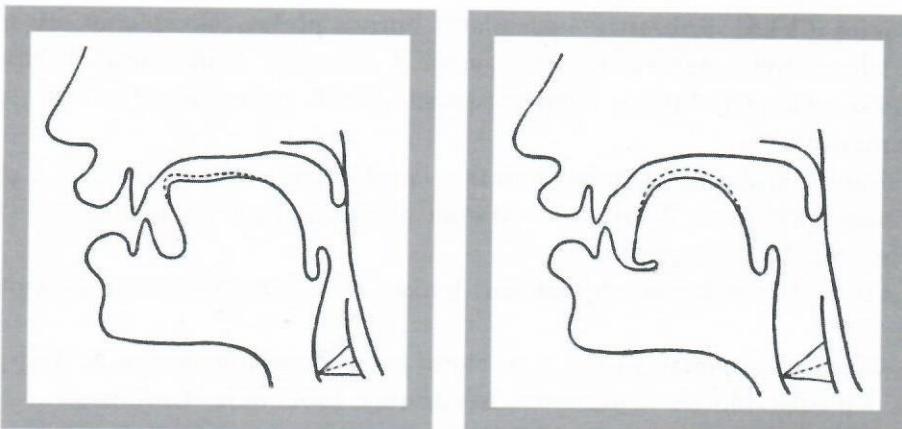
2. Garsas **Z** tariamas dusliai, t. y. vietoj garso **Z** tariamas garsas **S**. Taip atsinta, kai balso klostės neįtemptos, nevibruoja, todėl nėra skardumo.

Mokyti tarti garsą ir tikslinti labai didelę reikšmę turi garsą stiprinanti aparatūra, taktiliniai-vibraciniai pojūčiai.

3. Tariant garsą **Z** daromos tas pačios klaidos, kaip ir tariant garsą **S**.

Šie trūkumai įveikiami tokiais pat būdais, kaip ir taisant garso **S** tarimą. Ištasisius garso **S** tarimo trūkumus, išnyksta ir garso **Z** tarties klaidos.

GARSAS Š

Kalbos padargų padėtis

Lūpos atkištos į priekį daugiau negu tariant garsą **O**. Atstumas tarp viršutinių ir apatinių dantų 1–3 mm. Liežuvis šaukštelio ar kaušelio formos, jo priekis pakeltas, prisiglaudės prie kietojo gomurio už alveolių sudaro ankštumą. Liežuvio šonai, prispausti prie viršutinių šoninių dantų, neleidžia orui eiti pro šonus. Minkštasis gomurys pakeltas ir uždarो oro jėjimą į nosį. Balso klostės nevirpa. Iškvepiamo oro srovė stipri, gausi, šilta.

Mokinys mato (daugiau išsižiojus) atstumus tarp viršutinių ir apatinių dantų ir liežuvio padėtį.

Garso Š tarimo mokymas

Pirmausia tarti garsą **Š** mokoma mēgdžiojimo būdu. Mokant garso tarimo panaudojamas veidrodis, garsų mokymo prietaisas I-2-M, leidžiama pajausti ant rankos šiltą oro srove.

Jeigu vaikas mēgdžiodamas neišmoksta tarti garso **Š**, taikomi kiti būdai. Remiamasi garsu **S** ir garsu **R**.

Jei mokinys negeba ištarti nei garso **S**, nei garso **R**, mokoma pūsti į viršutinę lūpą. Iškišamas platus liežuvis tarp dantų, jo priekinė dalis pakeliamā nosies kryptimi – liežuvis turi būti panašus į samtelį. Mokinys pučia orą, kurio srovė matoma priartinus prie nosies popieriaus juostelę.

Šis pratimas suformuoja taisyklingą liežuvio padėtį.

Kad taisyklingai ištartų garsą **Š**, reikia mokyti sudaryti taisyklingą liežuvio

padėti, atsisakant lūpų atkišimo, o daugiau atlošti galvą, plačiau išsižioti, apnuoginti dantis.

Garso Š tarimo galima mokyti remiantis garsu **S**. Mokinys tesiamais taria garsą **S**_____, zondu iš apačios liežuvis lengvai užriečiamas aukštyn, stipriau papūtus orą, pasigirsta garsas **Š**. Galima ir tariant garsą **S** liežuvį truputį atitraukti atgal.

Kai kurie mokiniai lengvai išmoksta tarti garsą **Š** remdamiesi garsu **R**, nes šių abiejų garsų kalbos padargų padėtys labai panašios, tik nereikia virpinti liežuvio galo ir gerklę, t. y. tarti **R** šnabždesiu. Mokytojas taria taisyklingą garsą **R**, po to duslų garsą **R**, duodamas mokinui pajauti duslų garsą ir nevibrerančias gerklas. Taip artikuliuojant duslų garsą **R**, susilpnėja iškvepiamo oro srovė, liežuvio priekinė dalis nustoja virpēti, ištariamas šnyptanti garsas.

Jei liežuvis nenustoja vibreroti, galima jį sustabdyti mentele ar dviem pirštais prilaikant kairę ir dešinę liežuvio dalis.

Garso Š mokymo remiantis garsu **R** sekā:

- tesiamais tariamas garsas **R**;
- garsas **R** tariamas be balso (šnabždesiu);
- sustabdoma liežuvio vibracija (jei neįmanoma natūraliai, pirštais arba mentele);
- įtvirtinamas garsas **Š** plėčiau praverta burna skiemenyse ir žodžiuose;
- padaromas atstumas tarp viršutinių ir apatinų dantų 1–3 mm, lūpos atkištos į priekį.
- įtvirtintamas garsas **Š** kalboje.

Garso Š tarimo trūkumai

1. Šoninė artikuliacija. Liežuvio viršūnė neprisispaudžia prie viršutinių šoninių dantų, dėl to atsiranda plyšys, pro kurią eina oras. Liežuvis siauras, jo viršūnė remiasi į alveoles.

Trūkumas šiurkštus. Mokoma tarti iš naujo. Mokytojas turi įdėmiai žiūrėti, kad šaukšto formos liežuvis būtų platus, jo šoniniai kraštai glaučiai prie šoninių dantų, oras eitų liežuvio viduriu. Girdisi garsas, panašus į garsus **J, I: KIJ-KIS** vietoj **KIŠKIS, JOKA** vietoj **ŠOKA**.

Pridėjus mokinio ranką prie mokytojo gerklę, parodoma, kad balso klostės nevirpa, o iškvepiamoji oro srovė stipri.

Jei šitokiu būdu nepavyksta ištaisyti tarimo trūkumą, mokoma tarti garsą **Š** nuo pradžios.

2. Vietoj garso **Š** tariamas garsas, panašus į garsą **F**. Lūpos atkišamos į priekį, susidaro plyšys tarp viršutinės lūpos ir apatinų dantų, liežuvis pasyvus.

Taisant šį trūkumą, mokoma tarti garsą **Š** iš naujo. Sekiama, kad burna būtų atverta, lūpos neatkišamos į priekį tol, kol mokomasi tarti.

3. Skardinimas. Vietoj garso **Š** tariamas garsas **Ž**.

Kadangi mokiniai labai gerai suvokia skirtumą tarp garsų **Š** ir **Ž** klausa bei taktiliniais-vibraciniais pojūčiais, rekomenduojama atliliki pratybas garsams **Š** ir **Ž** diferencijuoti.

4. Garso **Š** minkštinimas: **ŠiOKA** vietoj **ŠOKA**, **ŠiUO** vietoj **ŠUO**. Liežuvio nugarėlė pakyla link gomurio, o galas pasislenka.

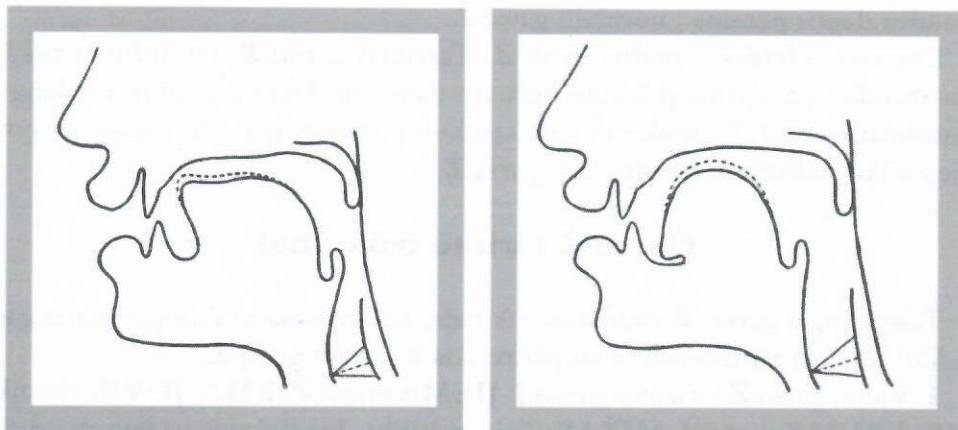
Tokį tarimą padeda ištaisyti tarplūpinė ir tarpdantinė artikuliacija. Prieš veidrodį parodoma taisyklinga garso **Š** artikuliacija. Liežuvis mentele pastumiamas atgal.

5. Vietoj garso **Š** tariamas garsas **CH**. Taip esti, kai liežuvis per daug atitraukiamas į burnos gelmę.

Šis trūkumas taisomas parodant mokiniui taisyklingą ir netaisyklingą liežuvio padėtį. Kurį laiką garsas **Š** tariamas priartinus liežuvį prie dantų. Girdisi bukas, silpnas triukšmas. Priekinė liežuvio dalis nepakyla prie gomurio, o prisiglaudžia prie priekinių dantų, uždarо plyši tarp viršutinių ir apatiniių dantų, todėl oras negali laisvai išeiti.

Prieš veidrodį ar kitu būdu parodoma liežuvio padėtis.

GARSAS Ž

Kalbos padargų padėtis

Lūpų, liežuvio, minkštojo gomurio padėtis tokia pat kaip tariant garsą Š. Skirtingai nuo garso Š, artikuliujant garsą Ž, balso klostės susiglaudžia ir vibrudoja. Matosi lūpų ir dantų padėtis, o pačiau pražiojus burną, ir liežuvio padėtis.

Mokinys ant rankos pajaučia gausią šilto oro srovę, gerklų ir krūtinės viršutinės dalies vibravimą.

Garso Ž tarimo mokymas

Mokant tarti garsą Ž, pirmiausia būtina panaudoti mokinio klausos likučius. Be šio, galimi ir kiti būdai. Vienas jų – remtis garsu Š.

Mokytojas taria skiemenių ŠA, ilgai tēsdamas garsą Š. Toliau ilgai tariamas garsas Š_____, mokinui liepiama daryti tą patį. Mokinys vieną ranką laiko prie mokytojo gerklų, o kitą prie jo burnos. Mokytojas įjungia balsą ir tolygiai pereina į garso Ž tarimą: Š_____Ž_____. Tą patį daro ir mokinys. Pratimas atliekamas pasitelkus garsą stiprinančią aparatūrą. Toliau garsai diferencijuojami Š_____Ž_____, po to tariami skiemenyse ŽA ŠA ŽO ŠO, tariami žodžiai ŽOLĖ, ŠOKA ir kt. Mokinys kontroliuoja savo tarimą taktiliniaiš-vibriniaiš pojūčiai.

Mokant tarti garsą Ž remiantis garsu Š, reikia atkreipti mokinio dėmesį, kad vibrudoja ne tik gerklas, bet ir apatinis žandikaulis. Aiškus garsas Ž gaunamas tada, kai aiškiai tariamas garsas Š.

Garsas Ž

Kai kada galima išmokyti tarti garsą Ž arba ištaisyti netikslų tarimą, kai mokinys jau moka tarti garsą R. Mokinys taria skardą R, o mokytojas mentele iš liežuvio apačios sustabdo jo virpėjimą. Tariamas zirziantis garsas Ž, kuris supaudus dantis pereina į normalų garsą Ž.

Dar vienas būdas – remtis garsu Z. Tariamas garsas Z, po liežuviu pakišamas zondas, pakeliama priekinė liežuvio dalis prie kietojo gomurio ir lengvai pastumiamą atgal. Jei mokinys taria apatinės pozicijos garsą Š, tokios pat pozicijos reikia laikytis ir mokant tarti garsą Ž.

Garso Ž tarimo trūkumai

Taisyklingai garsas Ž ištariamas tik tada, kai gebama taisklingai ištarti garsą Š. Visi Š garso tarimo trūkumai pasireiškia ir tariant garsą Ž.

1. Vietoj garso Ž tariamas garsas J: **JIEMA** vietoj **ŽIEMA, JUVIS** vietoj **UVIS, LAUJAS** vietoj **LAUŽAS**. Taip atsitinka, kai liežuvis padaro per didelį plyšį su alveolėmis ir nebelieka būtino šlamesio, būdingo garsui Ž. Iškvepiamo oro srovė labai silpna. Tuo įsitikinama pridėjus ranką prie burnos. Tai šiurkštus trūkumas, dėl kurio žodžiai gali būti nesuprantami.

Taisant šį trūkumą, patartina pabrėžti garsą Ž.

Tarti garsą Ž mokoma iš naujo. Tai galima daryti remiantis garsu R.

2. Garsas Ž tariamas dusliai – Š. Priežastis – mokinys netaria skardaus garso.

Trūkumas taisomas panaudojant garsą stiprinančią aparatūrą, taktilinius-vibracinius pojūčius, lyginant garsų Ž ir Š tarimą.

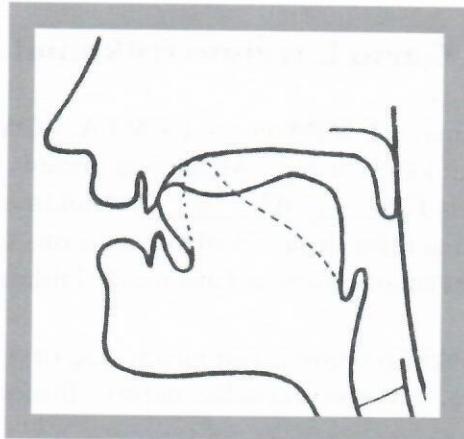
3. Šoninis sigmatizmas. Liežuvio krašto šonai neprisiglaudžia prie viršutinių dantų, palieka plyšys (-iai), pro kuriuos eina oras.

Taisant šį trūkumą, būtina patikrinti, kaip mokinys taria garsus S ir Š, nes tariant šiuos garsus taip pat dažnai pasitaiko toks trūkumas.

4. Žandinis garso tarimas. Vietoj garso Ž girdisi neaiškus garsas, nes liežuvis pasyviai guli burnos dugne. Tarp viršutinių ir apatiniai šoninių dantų atsiranda plyšys, pro kurį eina oras ir išsipučia žandai.

Norint išvengti tokio tarimo, reikia patikrinti, kaip tariamas garsas Š, ir ištaisyti. Tada savaimė pasitaiso ir garso Ž tarimas.

GARSAS L

Kalbos padargų padėtis

Lūpų, burnos kampų padėtis priklauso nuo tolesnio goso, kuris tariamas po **L** goso. Viršutiniai ir apatiniai dantys yra arti vieni kitų (keli milimetrai). Liežuvio galas remiasi į viršutinius dantis arba dantinas. Liežuvio šonai nesusiliečia su šoniniais dantimis ir palieka plyšį iš vienos arba abiejų pusių, pro kurį laisvai eina oras. Liežuvio šaknis aukštai pakelta (kaip tariant garsą **U**). Visas liežuvis panašus į balną. Minkštasis gomurys pakeltas – uždaro oro praėjimą į nosį. Iškvepiamo oro srovė tokia pat kaip tariant balsius. Balso klostės susigaudusios, vibrusoja.

Mokinys mato lūpų ir liežuvio galiuko padėtį bei viršutinius dantis. Jaučia gerklų, krūtinės vibravimą, silpno ir šilto iškvepiamo oro srovelę, išeinančią pro liežuvio šonus.

Garso L tarimo mokymas

Pirmiausia pagal galimybes leidžiama mokinui išgirsti tariamą garsą.

Tariami skiemenys **PAPAPA, TATATA** ir pereinama prie **LELELE** tarimo. Tokiu būdu dažnai išmokstamas tarti minkštasis **L**.

Kitas būdas mokyti tarti minkštajį **L** – mėgdžiojimas. Mokinui parodoma liežuvio padėtis, leidžiama pajauti gerklų vibraciją ir iškvepiamą oro srovę.

Pradžioje toks pusiau minkštai tariamas garsas **L** gali būti mokinio kalboje.

Tarti kietą garsą **L** mokoma taip: mokinui tariant skiemenį **LE**, pirštu iš apačios lengvai prispaudžiamas burnos ertmės dugnas prie liežuvio kaulo. Taip pakyla liežuvio šaknis.

Dar vienas būdas išmokyti tarti garsą **L** – mokinui siūloma iškišti neįtemp-tą liežuvį ir lengvai ji sukandus tēsiama tarti **A**. Pasigirdus garsui **L**, liežuvio galiukas atitraukiamas už dantų.

Garso L tarimo trūkumai

1. Garsas **L** netariamas: **_EMPA** vietoj **LEMPA**, **_OVA** vietoj **LOVA**.

Taisoma pasitelkiant klausą ir regą. Mokytojas prideda ranką prie savo gerklės ir tēsiama taria garsą **L**_____, **AL**_____**A**. Mokinys mėgdžioja, ranka tikrina, kaip vibrusojo jo gerklės, ir jaučia iškvepiamo oro srovę ranka.

2. Garsas **L** tariamas sniaukrojančiai (pro nosį). Trūkumas šiurkštus, sunkiai ir ilgai taisomas.

Svarbu atkreipti mokinio dėmesį, kad norint, jog oras išeitų pro burną, reikai smarkiai pūsti orą, o nosies krašteliai neturi vibravoti. Jungiama su kitais priebalsiais:

PL – PLAUTI, PLAUKTI, PLAKTUKAS, PLAUKAS; FL – FLAKONAS, FLEITA ir pan.

3. Vietoj **L** tariamas garsas **N**. Taip atsitinka, kai liežuvis standžiai prisiglaudžia prie priekinių ir šoninių dantų nepalikdamas šoninių plyšių išeiti orui, minkštasis gomurys nuleistas ir oras eina pro nosį.

Taisant šį trūkumą, mokinui rekomenduojama liežuvį iškišti ir priartinus jį prie viršutinės lūpos, pūsti. Oras turi eiti pro liežuvio šonus. Taip pat daroma priglaudus liežuvį prie viršutinių dantų. Toliau siekiama, kad vibravotų balso klostės, nes garsas yra balsingas.

Garsą **L** galima ištarti remiantis ir tarpdantine artikuliacija.

Norint išmokyti mokinius iškvępti orą pro liežuvio šonus, pravartu panaudoti zondą, šiaudelį arba išmokyti liežuvį apriesti apie pagaliuką. Po šio veiksmo iškvepiama ir siekiama ištarti balsingą **L**.

Tarimą galima kontroliuoti pridėjus pirštą prie nosies kaulo, kad jis nevirpėtų. Taip pat galima panaudoti garsą stiprinančią aparatūrą, vibroskopą.

4. Vietoj garso **L** tariami garsai **T** arba **D**. Garsų keitimą priežastis ta, kad visas liežuvis visur prispaudžia prie viršutinių dantų, neleidžia iškvępti oro pro liežuvio šonus.

Taisant šį trūkumą, nustatoma taisyklingą liežuvio padėtis, kad oras išeitų pro šonines ankšumas. Garsas **L** tēsiama tariamas skiemenyse ir žodžiuose. Svarbu diferencijuoti garsus **L**, **T**, **D**.

5. Girdisi frikativinis garsas, panašus į garsą **Z**. Liežuvio priekinė dalis placių prisiglaudžia prie dantų arba alveolių, o viduryje lieka plokščias plyšys, pro kurį triukšmingai išeina iškvepiamas oras.

Norint įveikiant tokį netaisyklingą tarimą, reikia sudaryti taisyklingą liežuvio padėtį, kad šonuose atsirastų ankšumas. Garsas **L** tēsiama tariamas skie-

menyse ir žodžiuose. Tikslinga naudoti garsą stiprinančią aparatūrą, taktilinius-vibracinius pojūčius.

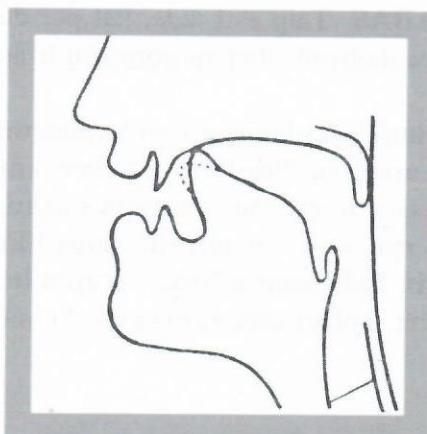
6. Garsas **L** lyg ir susilieja su kitais garsais, jo nesigirdi: **EMPA** vietoj **LEMPA**, **EABAS** vietoj **LABAS**. Taip esti tada, kai per daug išsižiojama, liežuvio šonai susiliečia ne su dantimis, bet su gomuriu ir ankštumos pasidaro per plačios.

Trūkumas taisomas kurį laiką liepiant tarti tarpdantinį **L**.

7. Garsas **L** tariamas minkštai. Priežastis – liežuvio nugarėlės vidurinė dalis nepasikelia, o jo galiukas atsiremia ne į priekinius dantis, bet į alveoles.

Siekiant išvengti šio trūkumo, rekomenduojama iškišti liežuvį tarp dantų, pūsti orą ir po to stengtis, kad atsirastų balsas. Svarbu leisti pajauti gerklų virpėjimą. Garsas **L** skardėja. Toliau pereinama prie skiemeniinių pratimų.

GARSAS R

Kalbos padargų padėtis

Lūpų padėtis ir atstumas tarp viršutinių ir apatinių dantų priklauso nuo kito po **R** tariamo goso. Liežuvio nugarelė plokščia, įgauna šaukštelio formą, jo kraštų šonai prispausti prie viršutinių šoninių dantų. Įtemptas galiukas prie viršutinių dantų alveolių. Oras eidamas iš plaučių virpina liežuvio viršūnėlę. Gali būti 1–5 dūžiai. Tariant skiemenis **RE**, **RI** liežuvio nugarelės vidurinė dalis pakyla, o priešakinė dalis pasislenka į priekį arčiau viršutinių priekinių dantų – ištariamas minkštasis **R**. Minkštasis gomurys pakeltas ir nepraleidžia oro į nosį. Balso klostės susiglaudusios, vibruso.

Mokinys mato pražiotą burną, liežuvio padėtį, jo jadesius. Demonstruojant **R** tarimą, reikia akcentuoti atskirų liežuvio dalų ir kitų kalbos padargų padėti. Mokinys jaučia virpėjimą krūtinėje, šiltą stiprų virpantį iškvėpimą. Garsą **R** dauguma vaikų, turinčių klausos likučių, išskiria gerai.

Garso R tarimo mokymas

Tarti garsą **R** pradedama mokyti mėgdžiojimo būdu.

Mokytojas, plačiau pravéręs savo burną, parodo mokiniui liežuvio padėtį ir jadesius. Mokinys, priartinęs vieną ranką prie mokytojo burnos, o kitą prie krūtinės, pajaučia trūkčiojančią iškvėpimą ir krūtinės vibravimą.

Dirbant pravartu pasitelkti garsą stiprinančią aparatūrą.

Būna, kad garsą **R** mokinys ištaria mokant tarti garsą **Š**. Jis pakelia liežuvį prie gomurio, iškvepia, o iškvepiamo oro srovė suvirpina priekinę liežuvio dalį. Tačiau negalima akcentuoti gerklų virpėjimo, nes mokinys gali pradėti tarti gerklinį **R**.

Jei nepavyksta garso **R** išmokti mėgdžiojant, panaudojus garsą stiprinančią aparatūrą, pradedamos sistemingos pratybos.

Šios pratybos susideda iš 2 etapų:

- a) taisyklingos kalbos padargų padėties sudarymas;
- b) liežuvio vibracijos mokymas.

Garsas **Š** yra pagrindas garsui **R** išmokti. Pasiūloma tarti garsą **Š** (plačiau atverta burna prieš veidrodį) ir pritraukti liežuvio priekinę dalį taip, kad atsirastų plyšys prie alveolių. Ištariamas garsas, panašus į garsus **S** ir **Š** (tarpinis tarp **S** ir **Š**). Ijungiamas balsas ir ištariamas garsas, artimas garsui **Ž**. Toks garsas vartoamas kalboje vietoj garso **R**. Kai mokinys įsisavina frikatyvinį garsą **R**, pradedami atlkti liežuvio vibracijos pratimai. Tardamas frikatyvinį garsą **R**, mokinys pirštu atlieka judesius po liežuviu ir judina priekinę liežuvio dalį. Pradžioje ši veiksmą padeda atlkti mokytojas – paėmės ima vaiko ranką pirštu vedžioja ji kairėn dešinėn po liežuvio galiuku, taip siekiama, kad virpėtų liežuvio galiukas. Šiam veiksmui galima panaudoti zondą su rutuliuku gale.

Atliekamos liežuvio pratybos, nes liežuvis būna nejudrus ir reikia jį suvirinti. Tam tikslui atliekami įvairūs pratimai:

- 1) apatinio žandikaulio įvairių krypčių judesių pratimai;
- 2) lūpų pratimai (su balsu ir be balso), iškišant tarp lūpų platų liežuvį;
- 3) liežuvio ir jo judecių pratimai (siauras, platus, prie dantų, aukštyn, žemyn).

Paskui iškišamas platus liežuvis ir tvirtai prispaudžiamas prie viršutinės lūpos. Stipriai pučiamas oras. Taip virpēdama lūpa suvirpina ir liežuvį. Liežuvis pakeliamas (pričiupiamas) prie kietojo gomurio ir stengiamasi kuo ilgiau ji ten išlaikyti. Po to staigiai pučiamą orą į liežuvio galiuką, taip iškvepiant orą gali pasigirsti **DZ**. Tada mokinys išsižioja, pakelia liežuvį prie viršutinių dantų alveolių, greitai taria garsų junginius **TTT**, **DDD**, **T DT DT D**, **DZ**, **ŽŽŽŽ** ir t. t. Tuo metu oro srovė staigiai pučiamą į liežuvio galiuką. Pirštu ar zondu greitai braukoma po liežuviu. Taip stengiamasi ji suvirpinti. Jei liežuvis įtemptas ir pučiamą oro srovę gana stipri, gali pasigirsti **TR**, **DR**. Tada šiuos junginius reikia įtvirtinti skiemenyse, nereikalaujant taisyklingo garso **R** tarimo. Garsai **T** ir **D** šiuo atveju yra tik atraminiai. Jie padeda išlaikyti liežuvį prie viršutinių dantų. Kol mokinys taisyklingai ištaria garsą **R**, reikia daug laiko ir pratybų.

Dar vienas būdas garsui **R** mokyti – ant liežuvio galiuko uždedamas 1 cm^2 popieriaus lapelis, kuris prispaudžiamas prie gomurio, o po to staigu iškvepiamo oro postūmiu išmetamas lauk. Taip darant, kai kada liežuvio priekis prdeda virpėti.

Garso R tarimo trūkumai

1. Garsas **R** tariamas minkštai. Liežuvis virpa ne prie alveolių, o prie viršutinių dantų: **RiATAS** vietoj **RATAS**, **RiOPĖ** vietoj **ROPĖ**.

Taisant ši trūkumą, pravartu parodyti savo liežuvio padėtį virpėjimo metu, tarti

Garsas R

garsą labiau išsižiojus. Be to, pirštu ar zondu liežuvis atstumiamas truputį atgal.

2. Garsas tariamas dusliai, be balso.

Mokytojas, pridėjės ranką prie savo kaklo, parodo skirtumą tarp duslaus ir skurdaus gardo **R** tarimo. Kai kada mokiniai pradeda skardinti sugretinus duslius ir skardžius priebalsius **F-V, S-Z, Š-Ž, R** (duslus) - **R**.

Šis trūkumas taisomas garsą **R** derinant su pirma jo esančiais garsais **D, T, M, R, N, R, V, R**.

Mokinui pridėjus ranką prie gerklų, reikia leisti pajusti skirtumą tarp duslaus ir skardaus balso. Taip pat išnaudojami klausos likučiai.

3. Tariant garsą **R**, girdisi labai šiurkštus gaudesys, lydimas šniokštimo, drebė visas apatinis žandikaulis, nes vietoj liežuvio priekinės dalies virpa liežuvio nugarėlė. Ši virpanti nugarėlė atsimuša į gomurį arba į alveoles. Liežuvio priekinė dalis nuleista.

Šiuo atveju mokoma tarti garsą iš naujo. Pirmiausia prašoma mokinio iškišti liežuvį tarp lūpų ir pūsti, pakelus liežuvį prie viršutinės lūpos. Jei liežuvis nepasikelia, prilaikoma pirštai. Oro srovė eina į viršų. Toliau mokoma teisingo liežuvio galiuko virpėjimo (liežuvio priekine dalimi prie alveolių).

4. Šiurkštus virpėjimas, kai tariant garsą **R** virpa liežuvio šonas ir net skruostas. Kartais virpa ir viršutinė lūpa ar net abi. Tai esti, kai tarp liežuvio krašto ir viršutinių krūminių dantų palieka didelis plysys, pro kurį išeina oro srovė suvirpindama skruostą.

Taisoma mokant iš naujo, stengiantis, kad nevirpėtų liežuvio kraštas.

5. Vietoj garso **R** tariamas **DL, TL: DLANKA** vietoj **RANKA**. Tai šoninis garsas **R**. Liežuvis virpa šonu. Liežuvis atsiplėšia nuo šakninių dantų ir atsiranda šoninis plysys. Per šį plyšį su oro srove ištariamas šoninis **L**.

Taisymo būdas – mokyti tarti garsą iš naujo.

6. Gomurinis garsas **R**. Priežastis – liežuvis atitrauktas atgal ir šaknimi susilečia su minkštuoju gomuriu, o oras išeidamas pro plyšį jį virpina.

Taisymo būdas – mokyti tarti garsą iš naujo laikantis nuoseklumo arba remtis frikativiniu **R**.

7. Garso **R** tarimas su priegarsiais t, k, g, n: **tRANKA** vietoj **RANKA** ir t. t. Tai šiurkštus tarimo trūkumas. Jis taisomas tokiais pratimais:

a) ilgas izoliuoto **R** garso tarimas: **R R R**;

b) skiemeneriniai pratimai: **RA, RA, RO, RU, RI, RE, RĖ, ARA, ARO, ORA** ir t. t.;

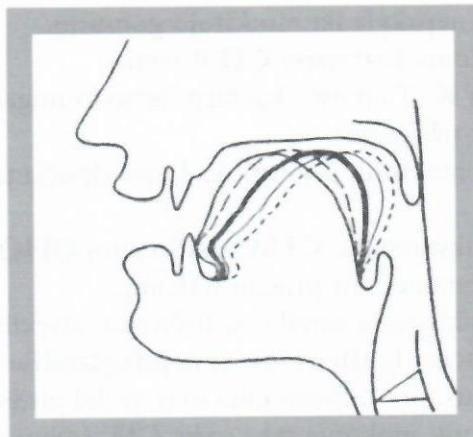
c) garsas **R** tariamas žodžio pradžioje: **RASA, ROŽĖ, RUGSĖJIS** ir t. t.;

d) garsas **R** tariamas žodžio gale: **VAKAR, KAR, KAR, DABAR**;

e) garsas **R** tarp balsių atvirame žodžio skiemenyje: **ARA, ARO, DARO, BARAVYKAS, BARASI, BUROKAS, YRA, KETURI**;

f) garsas **R** su priebalsiais: **ARKLYS, KARVĖ, DARŽAS, BARZDA, ROPĖ, RŪKAS, BROLIS, TRYYS, DIRBA** ir t. t.

GARSAS CH

Kalbos padargų padėtis

Tai svetimos kilmės priebalsis, lietuvių kalboje vartoamas retai.

Jo artikuliacija panaši į garso **K**, skiriasi tik tuo, kad liežuvio nugarėlės užpakalinė dalis priartėja prie minkštojo gomurio priešakinio krašto ir sudaro plonšią ankštumą (plyš), pro kurią praeina iškvepiamas oras. Girdimas būdingas **CH** šlamesys. Liežuvio nugarėlės užpakalinė dalis nežymiai liečia ir kietojo gomurio pakraščius.

Mokinys mato kalbos padargus. Jaučia tolygią oro srovę ant rankos (delnu į apačią, o tariant garsą **K** jaučiamas staigus iškvepiamo oro smūgis).

Garso CH tarimo mokymas

Pirmiausia tarti garsą **CH** mokoma mėgdžiojant: mokinys mato prieš veidrodį liežuvio padėti ir jaučia lygią iškvepiamo oro srovę.

Galima paméginti mokyti remiantis garsu **K**, atitinkamai tariant **KCH**. Mokytojas parodo mokinui, kaip nuo garso **K** pereinama prie garso **CH**.

Geriausias būdas mokyti tarti garsą **CH** 3 etapais.

Tariamas skiemuo **SA**, o garsas **S** tariamas tēsiamais **S** _____ **A**. Tuo pat metu mentele, zondu arba švariu pirštu liežuvio galiukas spaudžiamas žemyn. Gaunamas dvigarsis **SIA**, **ŠIA**. Po to liežuvis stumiamas toliau, kol išgirstamas garsas **CHIA** ir pagaliau **CHA**.

Laiko atžvilgiu šie etapai būna nevienodai.

Kartais mokiniai išmoksta tarti garsą **CH** labai greitai, pakanka net vienelių pratybų.

Garso CH tarimo trūkumai

1. Vietoj garso **CH** girdisi paprastas iškvėpimas ir visiškai nesigirdi garso, nes liežuvis pasyvus, nepakyla iki minkštojo gomurio.

Tokiu atveju mokoma tarti garsą **CH** iš naujo.

2. Tariamas garsas **K**. Taip esti, kai tarp liežuvio nugarėlės ir gomurio atsiranda ne plyšelis, bet uždaruma.

Taisoma leidžiant mokinui pajauti, kad oras išpučiamas ne staigiai, bet tolygiai.

3. Garsas **CH** minkštinamas: **CHiORAS** vietoj **CHORAS**. Taip atsitinka, kai liežuvio galiukas yra per arti priekinių dantų.

Šis trūkumas panaikinamas suteikiant liežuviuui taisyklingą padėtį.

4. Šoninė artikuliacija. Liežuvis šonais neprisiglaudžia prie šoninių dantų ir palieka šonuose plyšius, pro kuriuos eina oras, todėl girdisi švokštumas.

Esant šiam trūkumui, mokoma tarti garsą **CH** iš naujo.

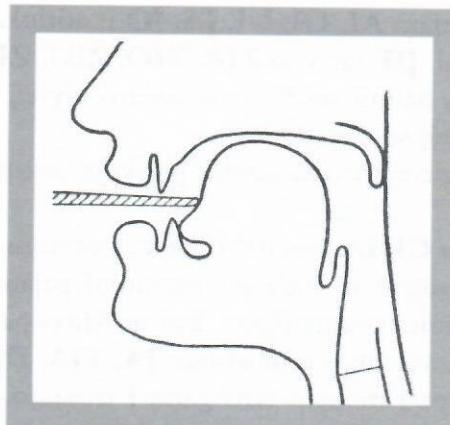
5. Vietoj **CH** girdisi balsiai **I** arba **Y**, nes pradeda virpēti balso klostės.

Šis trūkumas taisomas pridėjus mokinio ranką prie gerklę, kad jis pajautų, jog virpesio nėra.

6. Gerklinis **CH**. Liežuvis šaknине dalimi susiliečia su minkštuoju gomuriu, kaip tariant gomurinį garsą **R**, ir virpina orą. Tai yra labai nemalonus trūkumas.

Šis trūkumas šalinamas parodant taisyklingą ir netaisyklingą garso artikuliaciją arba mokoma tarti garsą **CH** iš naujo.

GARSAS J

Kalbos padargų padėtis

Tai sklandusis paprastasis, liežuvio vidurinis, skardusis, minkštasis priebalsis. Jis neturi kietosios poros. Lūpos priartintos prie dantų, burnos kampai ištempti (kaip ir tariant garsą I). Tariant garsą J su balsiais O ir U lūpos suapvalėja. Atstumas tarp viršutinių ir apatinių dantų 1–2 mm, viršutinių ir apatinių šoninių dantų nesimato. Liežuvio priekis atsirema į apatinius dantis, nugarėlė pakyla aukšciau negu tariant garsą I. Labai įtempta vidurinė liežuvio nugarėlės dalis pakyla prie kietojo gomurio ir sudaro su juo siaurą, apvalią ankštmumą, pro kurį išeina oras. Minkštasis gomurys pakeltas. Balso klostės susiglaudusios, vibrueja. Iškvepiamo oro srovė stipresnė negu tariant garsą I.

Mokinys mato siaurą, pravirą burną, nuleistą liežuvio galiuką, pakeltą liežuvio nugarėlę. Jaučia oro srovę, įtemptą liežuvio šaknį, truputį pakeltas gerklas, krūtinės ir gerklų vibravimą.

Garso J tarimo mokymas

Mokant tarti garsą J, reikia trumpai tarti garsų junginius su I: IA, AIA, AI, OI ir pan. Pamažu trumpinančius I tarimą, ištariamas ir išgirstamas J: JA, JO, AJA, AJO.

Galima mokytis ir kitu būdu – remiantis garsu Z.

Tariamas skiemuo ZA ir pirštu (mentele, zondu) spaudžiamas priekinė liežuvio dalis, girdisi ZIA ir ŽIA. Tada liežuvis stumiamas dar toliau, kol pamažu pradedama tarti JA.

Garso J tarimo trūkumai

1. Garsas J tariamas ilgai: **I_____A, I_____O.**

Taisoma trumpai tariant **AI, OI, UI, JA, JO** ir atitinkamus žodžius.

2. Vietoj **JA, JO, JU, JIE** tariama **ZIA, ZIO, ŽIU, ZIE**. Priežastis – liežuvis priekinės nugarėlės dalimi susiliečia ir padaro plyšelį su alveolėmis, o turi susiliesti, padaryti plyšelį su gomuriu.

Šio trūkumo išvengiama prispaudžiant priekinę liežuvio nugarėlės dalį atgal.

3. Vietoj **JA** tariama **CHIA**, nes balso klostės nevibruoja.

Taisoma demonstruojant ir leidžiant mokinui pajauti gerklų vibravimą.

JA, JO, JU, JO pradžioje tariama ilgiau, kad mokinys pajautų garsą **J**.

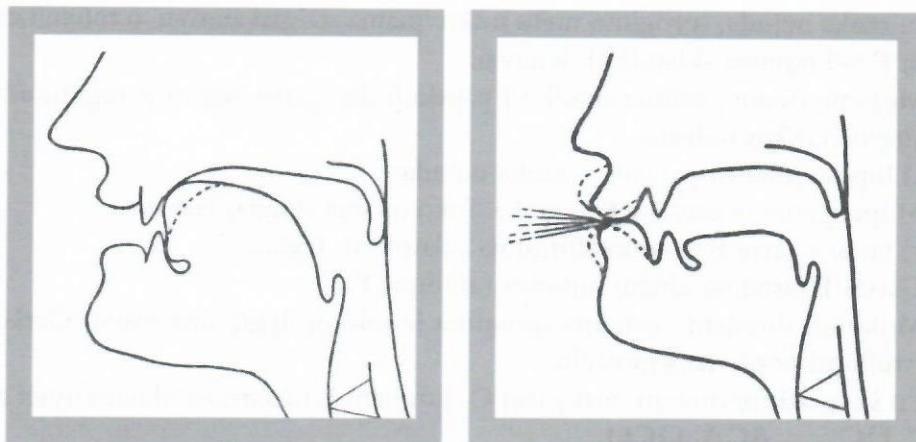
4. Garsas J pakeičiamas kitais priebalsiais: **JA, TJA, DJA, LJA**.

Šis trūkumas šalinamas mokant tarti garsą **J** iš naujo, remiantis garsu **K** ir pan.

5. Per daug atitraukiami burnos kampai, tariama neutraliai.

Siekiant išvengti tokio tarimo, veidrodyje parodomos normalus garso tarimas ir veido išraiška.

GARSAS C

Kalbos padargų padėtis

Lietuvių kalboje grsas **C** vartojamas retai. Afrikata **C** yra dviejų priebalsių **T** ir **S** junginys, liežuvio priešakinis, dantinis, uždarumos-ankštumos, sprogs-tamasis-pučiamasis. Būna kietasis ir minkštasis. Lūpos įtemptos, lengvai pri-spaustos prie dantų, skiemenyse **CO**, **CU** suapvalintos. Liežuvio galiukas pri-spaužiamas prie dantų. Liežuvio šonai priglausti prie viršutinių krūminių dantų. Liežuvio nugarėlė išlenkta ir artikuliuojant priekine dalimi susiliečia su alveolémis, po to atšoka į garso **S** artikuliacijos padėtį. Dantys suartėja per 1–2 mm. Minkštasis gomurys pakeltas. Balso klostės laisvos. Iškvepamo oro sro-vė stipri.

Mokinys mato viršutinius ir apatinius dantis, tarpą tarp jų, liežuvio padėtį ir judesius, atvérus burną. Jaučia stiprią, trumpą ir šaltą oro srovę, išeinančią iš burnos.

Garso C tarimo mokymas

Pirmiausia garsą **C** mėginama ištarti mėgdžiojant. Mokytojas taria skiemenis ir žodžius su garsu **C**, duoda mokinui galimybę pamatyti kalbos padargų padėtį ir išgirsti bei pajauti oro srovę.

Mokytojas, tardamas garsą **C**, išskiria frikatyvinę dalį, t. y. garsą **T** taria labai trumpai liežuvio galiuku, o garsą **S** taria ilgai: **TS** _____, **C – TS**.

Svarbu, kad perėjimas nuo garso **T** prie garso **S** būtų staigus, be sustojimo.

Kai mokinys taria garsą **C**, jis jungiamas su garsu **A – AC**, o po kurio lai-ko **ACA**.

Kai nepasiseka išmokyti nurodytais būdais, reikia tvirtai suspausti lūpas, po to oro srove išsprogdinti lūpų uždarumą. Ištariamas dvigubas garsas **PF**. Po to paimama mokinio ranka į mokytojo ir kartu diriguojama: lūpų suspaudimo metu ranka nejuda, sprogimo metu nukreipiama staigiai žemyn, o toliau tariant garsą **F** vėl tariama sklandžiai, lengvai.

Mokinio dėmesį būtina sutelkti į pagrindinius garso etapus ir reguliuoti artikuliaciją rankos judesiui:

- a) lūpos kietai suspaustos – ranka nejuda;
- b) sprogimas ir garsas **PF** – ranka nukreipiama staigiai žemyn;
- c) tariant garsą **F** – ranka diriguoja sklandžiai, lygiai.

Garsas **F** tariamas abiem lūpomis (abilūpis **F**).

Mokiniui duodama pajauti sprogimą ir tolesnę lygią oro srovę. Geriausia kontroliuoti popieriaus juoste.

Po šių pratimų mokytis tarti garsą **C**, jungiant jį uždaruose skiemenyse: **AC**, **OC**, **UC**..... **ACA**, **OCO**.

Mokiniui rekomenduojama ištarti tyliai kelis kartus garsą **TTT** ir liežuvį palikti toje padėtyje, o paskui greitai tarti **S**, laikant liežuvį, prispaustą prie alveolių kaip tariant garsą **T**.

Garso C tarimo trūkumai

1. Jei pasireiškia trūkumai tariant garsus **T** ir **S**, jie jaučiami ir tariant garsą **C**.

2. Vietoj garso **C** girdisi **TIC**, **TYC** arba **TEC**. Garsas **C** išsiskaido į 2 komponentus **T** ir **S**, liežuvis ištaria kitus nereikalingus garsus ir girdisi priegarsis.

Esant šiam trūkumui, išaiškinama priegarsio atsiradimo esmė, iš ko susideda garsas **C** (**t + s**). Jei tai nepadeda, pereinama nuo dvilūpio **F** prie garso **C**.

3. Garsas **C** tariamas kaip **T**: **tIRKAS** vietoj **CIRKAS**, **tYPĘ** vietoj **CY-PĘ**.

Šis trūkumas taisomas parodant ant rankos iškvepiamo oro srovės pobūdį tariant garsus **T** ir **C**.

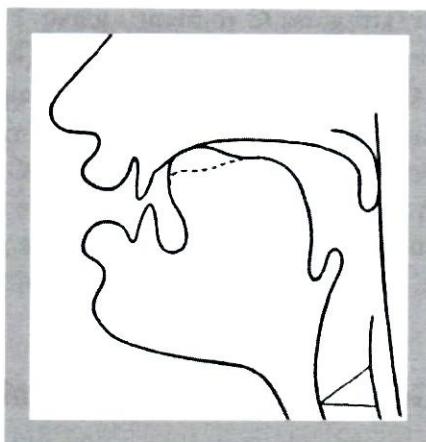
4. Garsas **C** tariamas kaip garsas **S**. Iškrinta garso **T** komponentas.

Siekiant išvengti šio trūkumo parodoma, kad garsas **C** susideda iš 2 komponentų **t + s**. Atkreipiama dėmesys, kad tariant pirmajį komponentą garsą **T**, liežuvio galiukas esti žemai (tariant normalų garsą **T** – prie viršutinių dantų).

Trūkumas taisomas diferencijuojant garsus **C** ir **S**, **C – T**.

Visus darbus atliki prieš veidrodį, panaudoti garsą stiprinančią aparatūrą.

GARSAS Č

Kalbos padargų padėtis

Afrikata Č susideda iš dviejų priebalsių junginio: **t** + **š**. Tai priebalsinis dvigarsis, sprogstamasis-pučiamasis, liežuvio priešakinis, duslusis. Jis pasitaiko svetimos kilmės žodžiuose, garsų sandūrose.

Lūpos truputį atkištos į priekį. Dantys susiglaudę arba atstumas tarp jų 3 mm. Liežuvio priekinė dalis prisispaudžia prie alveolių. Liežuvio šonai prisispaudžia prie viršutinių krūminių dantų. Liežuvis šaukšto formos. Balso stygos prasiskyrusios, nevibruoja. Minkštasis gomurys pakeltas ir uždaro oro praėjimą į nosį.

Mokinys mato lūpų padėtį, atstumą tarp dantų, liežuvio padėtį ir jo darbą, kai daugiau išsižiojama. Jaučia stiprią, šiltą iškvepiamo oro srovę. Tariant ši garsą, ant rankos jaučiama staigi, trumpa oro banga.

Garso Č tarimo mokymas

Mokant tarti ši garsą, reikia pasinaudoti mokinio klausos galimybėmis, parodyti garso Č artikuliaciją.

Kiti būdai.

Mokytojas, tardamas skiemenuj **AČ**, paima mokinio ranką ir pakelia prie savo šiek tiek plačiau pražiotos burnos, kad vaikas matytų plyšį tarp viršutinių ir apatininių dantų ir liežuvio padėti. Garsas Č tariamas pabrežtinai ir tesiama tai riamas garsas **Š: AČŠ** _____. Mokinys jaučia staigią oro bangą iš burnos ir tolesnę lygią, šiltą oro srovę. Sugretinės skiemenuj **AČ** ir **AŠ** tarimą, mokytojas išryskina oro srovės skirtumus tariant skiemenis **AŠ** ir **AČ**.

Mokyti tarti garsą Č galima ir remiantis garsu **C** (jei mokinys geba gerai ji išstarti). Tariant garsą **C** pirštu arba zondu lengvai pastumiamas liežuvio galiukas truputį atgal – girdisi garsas **Č**.

Kitas būdas – mokyti tarti garsą Č remiantis garsu **T**. Truputį išsižiojus parodoma, kad liežuvio nugarėlė neatšoka nuo alveolių (kaip esti tariant **T**).

Garsai **T + Š** _____ = **Č**. Mokymo būdai tokie patys kaip mokant **T + S** _____.

Esant būtinybei, galima naudotis dvilūpiu garso **C** mokymo būdu.

Pradžioje tariami uždari skiemeny: **AC**, **OC**, **UC**, po to **AČA**, **OČO**, **UČU** _____, vėliau **ČA**, **ČO**, **ČU**. Garsas **Č** pradžioje tariamas pabrėžtinai.

Mokiniai rekomenduoja išstarti tyliai kelis kartus garsus **TTT** ir, liežuvį palikus tokioje padėtyje, greitai tarti garsą **Š**, tik liežuvį prispausti prie alveolių kaip tariant garsą **T**.

Garso Č tarimo trūkumai

1. Vietoj garso **Č** tariama **Š**. Pradingsta garsų sandūros momentas, netarimas garso **T** komponentas **T (Č – TŠ)**.

Trūkumo galima išvengti išsižiojus parodant garsų sandūros momentą. Mokiniai paaškinami skirtumai tarp garsų **Č** ir **Š**. Diferencijuojami garsai **Š** ir **Č**.

2. Garsas **Č** pakeičiamas garsais **KŠ**. Taip esti, kai liežuvis per daug atitrauktas atgal, sandūra įvyksta per toli, ne kietojo gomurio priešakyje, o jo viduryje.

Šis trūkumas šalinamas aiškinant mokiniai kalbos padargų padėtį: liežuvis turi būti arčiau dantų.

3. Garsas **Č** tariamas junginiais **TYŠ** arba **TEŠ**. Priežastis – garso **Č** komponentai tariami atskirai **T** ir **Š**, žandikaulis šokinėja, liežuvis atitrūksta nuo gomurio.

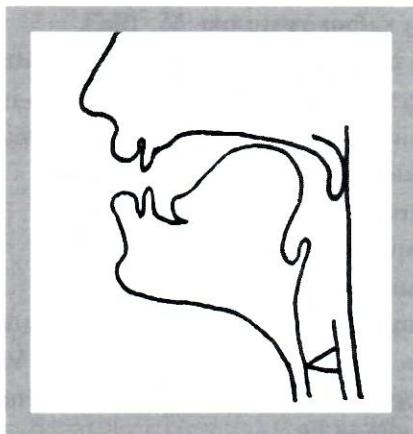
Šį trūkumą mokytojas taiso naudodamas veidrodį: parodo skirtumą tarp tai-syklingo ir netaisyklingo garso tarimo. Pademonstruojama mokiniai, kad liežuvis nekeičia savo padėties ir neatšoka atgal.

Jei tai nepadeda, dirbama taip kaip mokant tarti garsą **C**.

4. Garsas **Č** tariamas kietai. Priežastis – nepakankamai pakelta liežuvio nugarėlė ir liežuvis priartintas prie alveolių.

Šio trūkumo išvengiama, kai išmokstama liežuvio galiuką priartinti prie alveolių.

GARSAS H

Kalbos padargų padėtis

Tai pučiamasis, liežuvio užpakalinis, gomurio užpakalinis skardusis priebal sis. Lietuvių kalboje jis vartojamas retai, atėjęs iš svetimų kalbų.

Kalbos padargų padėtis labai panaši į garso **CH**. Balso klostės susiglaudusios, vibrusoja.

Garso H tarimo mokymas

Tarti garsą **H** mokoma remiantis garsu **CH** arba garsais **K** ar **G**. Tarimo trūkumai panašūs į garsų **K**, **G** ar **CH** tarimo trūkumus.

L i t e r a t ū r a

1. A. Ališauskas. Kurčiųjų kalbos ypatumai. V., 1983.
2. Ališauskas A. Kurčiųjų psichinių pažinimo procesų ypatumai. V., 1984.
3. A. Ališauskas, Vaikų vystymosi ypatingumų pažinimas ir įvertinimas. Š., 1996.
4. A. Ališauskas. Sutrikusios kalbos asmenų vizualinė komunikacija. Š., 1996.
5. A. Andrijanova, S. Vilkiénė. Garsų tarimas. K., 1990.
6. G. Drąsutienė. Tausokime kalbos balsą. K., 2006.
7. A. Garšvienė, R. Ivoškuvienė. Logopedija. K., 1993.
8. J. Glembocki. Zwalczanie wady mowy. W., 1938.
9. A. Jarmulkienė. Kurtumas ir neprigirdėjimas kaip socialinė problema. K., 1996.
10. Kurčias vaikas šeimoje. Straipsnių rinkinys. Sudarė J. Vanagienė. V., 1999.
11. Kurčiųjų mokymo programos. Parengė V. Geleževičienė. LR Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtinta 2000 09 29.
12. G. Lepeškienė. Ugdymo sunkumai, sutrikus klausai (pranešimas). V., 1996.
13. E. Mikalauskaitė. Lietvių kalbos fonetikos darbai. V., 1975.
14. A. Mitkus. Trumpi metodiniai patarimai bendrojo lavinimo mokyklų pedagogams, mokantiems sutrikusios klausos vaikus. V., 1998.
15. Neprigirdinčiųjų mokymo programos. Tarties, kalbos ir klausos lavinimas. Paren-
giamoji – IV klasė. Parengė L. Martišiūtė ir J. Stepanova. LR Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtinti 2000 04 10.
16. D. Ramaneckienė, S. Bernotienė, S. Tumėnas. Mažasis garso lingvistikos ir didak-
tikos žodynas. Š., 2003.
17. F. Rau. Kurčiųjų sakytinė kalba. M., 1973.
18. F. Rau. Kurčiųjų sakytinės kalbos mokymo metodika. M., 1976.
19. F. Rau, N. Slezina. Kurčiųjų tarties mokymo metodika. M., 1981.
20. D. Pūras. Negalės žmonės sugrįžta į visuomenę. V., 1997.
21. J. Stepanova. Aš mokausi tarti. V., 2006.
22. K. Volkova. Kurčiųjų tarties mokymo metodika. Maskva, 1968.

Leonas Geleževičius, Milda Pošytė

Sakytinės kalbos mokymas
Mokytojo knyga

Leidėjas – Lietuvos kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų ugdymo centras

Spaudai parengė leidykla „Homo liber“
Jurgio Baltrušaičio 11–126, LT-06145 Vilnius

Spaustuvė „Aušra“, Vytauto pr. 23, LT-44352 Kaunas
Užsakymas 485